

ГЕНДЕРНІ РЕВОЛЮЦІЇ

«ГЕНДЕРНІ РЕВОЛЮЦІЇ»

**Матеріали міжнародної
науково-практичної
конференції**

**16 листопада 2012 року,
Харків, Україна**

Передмова

У 2010 році на міжнародній конференції «Російський гендерний порядок: мистецтво, література, масова культура» в Санкт-Петербурзькому університеті Ігор Конвіголосив доповідь, яка називалася «Три в одному: сексуальна, гендерна і сімейна революції»¹. Класик пострадянських гендерних досліджень мав на увазі процеси поступових, але невідворотніх соціальних зсувів у сферах статі, сексуальності й сім'ї, що мають місце у Західному світі, і ми цьому бачимо безліч підтверджень. Ігор Семенович вірив, що, попри консервативні політики російського уряду, революція рухатиметься далі і в нашій частині світу: «Гендерна революція в сучасному світі незворотня, історія назад не ходить... Повернути патріархальний порядок нереалістично... Жити в сьогоднішньому мобільному та змінному світі на основі понять минулого люди не захочуть, та й не зможуть».

Сучасна ситуація в Україні, проте, не сприяє такому оптимізму — також і через те, що українські (як і пост-радянські в цілому) гендерні емансипаційні політики ніколи не були результатом громадських рухів і вимог («низи не хочуть»), а лише пропонувалися «зверху» як результат збігу певних політичних стратегій влади. Наслідком цієї та низки інших передумов стало те, що проголошена і здійснювана з 2006 року українська державна гендерна політика має малозначні і суперечливі результати. Масове упровадження гендерної просвіти через некритичні й конвенційні підходи призводить до спрощеного і викривленого розуміння гендерної проблематики. Здійснювана через органи виконавчої влади політика «рівних прав і можливостей» набуває здебільшого вигляду «потьомкінських сіл», а просунутіші й освіченіші академічні спільноти та організації «третього сектору» так чи інакше змушені вписуватися в найжджені колії державної гендерної політики, щоб мати змогу продовжувати свою роботу чи взагалі існувати.

Стратегія гендерного мейнстримінгу, що домінує нині як в академічних гендерних студіях, так і в жіночому та правозахисному активізмі, породжує нові ксенофобії та практики виключення. Мейнстримінгова гендерна політика не має ні усвідомлення проблеми, ані достатніх ресурсів, щоб протистояти наростаючому право-консервативному зсуву в державній політиці та суспільних настроях. Більше того, навіть викривлена й недосконала, в останні два-три роки державна гендерна політика непомітно, проте неуклібно згортається. Водночас на обговорення у Верховну Раду України винесена низка законопроектів, що не лише суперечать задекларованому курсу на «рівність прав та можливостей», але й навпаки, грубо порушують права людини за ознакою сексуальної орієнтації, статі, віку тощо. Про наростаючий нео-консервативний поворот у державній політиці та суспільних настроях свідчать також все активніші «анти-гендерні» рухи, що виходять із простору громадського волевиявлення, проте поступово набирають інституційних форм.

Проведення науково-практичної конференції «Гендерні революції» видавалося нам важливою протипагою забюрократизованій мейнстримінговій гендерній

¹ <http://www.pseudology.org/Kon/Articles/TriOdnom.htm>

політиці, спробою радикалізувати дискурс влади і гендерної нерівності, надати йому феміністичної гостроти і політичності. Через метафору «революцій» ми намагалися підняти теми, що досі перебували на маргінесах мейнстрімінгової гендерної політики (сексуальні права, репродуктивні права, критика гетеронормативності, феміністичне мистецтво, вуличні протести тощо), і тим самим привернути увагу академічної спільноти і ширшої громадськості до складної багатовимірної проблеми гендерної нерівності, що не може вирішуватися лише правовими реформами чи загальною лібералізацією суспільства, а потребує спеціальних політичних (іноді — революційних!) зусиль консолідованих соціальних груп.

За такої постановки проблеми конференція «Гендерні революції», схоже, поцілила в больовий нерв української гендерної політики. Доказом цього слугує те, що конференція стала приводом для низки скандалів ще до свого початку. Найбільший розгорівся в частині гендерно-активістського та гендерно-академічного середовища, де ідея про включення в програму конференції теми прав негетеросексуальних та трансгендерних людей була інтерпретована як «невчасна», «недоцільна», або навіть така, що «очорнює, паплюжить здобутки, які нам приніс гендерний рух» (дослівно). Фактично, конференція була бойкотована через це частиною гендерної спільноти України.

Тим не менше, конференція «Гендерні революції» успішно відбулася. Навіть побіжний погляд на назви секцій і доповідей бачить її теоретичне закорінення в радикальному фемінізмі: наступ патріархату, гендерний режим, «гендерні війни», феміністична боротьба, репродуктивні політики, конструювання ідентичності тощо. Наскрізною темою конференції є феміністична критика право-консервативного релігійного наступу на права людини, викриття зростаючого впливу церкви на внутрішню політику держави, що лишається секулярною де-юре, проте давно вже не є такою де-факто. Дослідниці з України і Білорусі говорили про різні проблеми в наших країнах, але в сукупності всі доповіді логічно склалися у «гендерний портрет» нашої сучасності — непривабливої, лицемірної, несправедливої і такої, що залишає мало надії на «природний» соціальний прогрес.

Ось чому — революції. Не в тому ж смислі, що й у Ігора Кона, але, скоріше, в тому значенні, що мала на увазі Суламіф Файерстоун у книзі «Діалектика статі: підстави для феміністичної революції»². Сутністю патріархату є владний контроль над репродуктивністю жінок — писала тоді ще юна американка Файерстоун у 1970 році. Як не дивно, але через 40 із зайвим років, у 2012-му ця ідея знову пронизує доповіді й дискусії української конференції «Гендерні революції». Отже, тема себе не вичерпала? Отже, революції задля перемоги над патріархатом? Я — за! А ви?

Ольга Плахотнік

² Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (New York: William Morrow, 1970).

ПРОГРАМА¹
науково-практичної конференції
«ГЕНДЕРНІ РЕВОЛЮЦІЇ»

Панель 1
НОВИЙ НАСТУП ПАТРІАРХАТУ НА ПРАВА ЛЮДИНИ (ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР)
Модераторка — Тамара Марценюк

Галина Ярманова, дослідниця, активістка Феміністичної Офензиви
Нові міфи релігійних правих: дискурсивний аналіз репродуктивної політики в Україні

Тамара Марценюк, к. соц. н., доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», експертка Гендерної платформи «КРОНА»
Антигендерні ініціативи на локальному рівні

Олена Шевченко, голова громадської організації «Інсайт»
Право на репродуктивність для негетеросексуальних людей

Панель 2
РЕПРОДУКЦІЯ, СІМ'Я, ЛЮБОВ ЯК ПОЛЕ ФЕМІНІСТСЬКОЇ БОРОТЬБИ
Модераторка — Людмила Малес

Людмила Малес, к. соц. н., доцентка кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, експертка Гендерної платформи «КРОНА»
Експлуатація приватної сфери в соціалістичних та постсоціалістичних суспільствах

Тетяна Щурко, магістерка соціології з гендерних досліджень, незалежна дослідниця, активістка феміністської ініціативи «Креативна жіноча група» (Мінськ, Білорусь)
Демографічна істерія і моральна паніка: репродукція як об'єкт державного регулювання

Ольга Петрукович, магістерка соціології з гендерних досліджень, активістка, дослідниця гендерної проблематики (Мінськ, Білорусь)
Між приватним і публічним: конструювання ідентичності childfree і чинники репродуктивного вибору

Панель 3
ВІД ФЕМІНІСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ЛГБТ-ВИСТУПІВ:
НОВА КАРТОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ
Модераторка — Наталія Чермалих

Дарина Коркач, дослідниця гендерної проблематики, експертка ЦДС, співредакторка журналу соціальної критики «Спільне»
Хто захистить меншини? Фемінізм та ЛГБТ-тематика в українській протестній практиці

Наталія Чермалих, мистецтвознавиця, активістка Феміністичної Офензиви
Від Фемен (FEMEN) до Пусі Райот: Феміністичне мистецтво чи новий досвід прямої демократії?

¹ Інформація щодо професійних досягнень, займаних посад, наукових ступенів доповідачок вказана за їх власним вибором.

АНТИГЕНДЕРНІ ІНІЦІАТИВИ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

За останні кілька років в Україні відбувається активний процес інституціоналізації т. зв. «антигендерного руху», виступи якого набирають форм не лише протестів, а й освітніх ініціатив, вироблення медійної продукції, написання листів-запитів до органів державної влади (стосовно викликів і проблем, зумовлених гендерною політикою) тощо. Антигендерні ініціативи об'єднуються через соціальні

мережі, шляхом проведення спільних заходів (чи контр-заходів, як-от проти феміністичного маршу 8 березня 2012 року), відвідування заходів на тему прав жінок і дітей, постановки провокативних запитань, поширення серед пересічних громадян інформаційних буклетів тощо. Тобто розгортається справжня «інформаційна війна», як на локальних рівнях, так і загалом на всеукраїнському рівні. Концепція т. зв. «спільного ворога» (у даному випадку гендера, гей-диктатури та ювенальної юстиції — прав дітей) стає досить поширеною стратегією консолідації низки організацій, що поділяють патріархатні цінності.

Згідно з даними моніторингу протестних подій Центру дослідження суспільства¹ протягом 2010 та 2011 років частка протестів, які піднімали тематику жіночих прав і гендерної рівності, була дуже незначною і складала менше 1% усіх протестів. Важливо зазначити, що більше третини акцій на жіночу тематику становили консервативні виступи (передусім, релігійних і «правих» організацій) на підтримку сімейних цінностей та проти абортів і прав ЛГБТ (лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей).

Аби ретельніше зрозуміти особливості діяльності антигендерних ініціатив, доцільно розглянути певний випадок (*англ.* case study) на прикладі певного регіону. Цим регіоном було обрано Волинську область (регіон, доступний дослідниці). Пропонується, зокрема, детальніше проаналізувати дії Волинської обласної громадської організації «Християнський рух за життя» проти

¹ <http://cedos.org.ua/protestmonitor/33-reports/117-zakhyst-zhinok>

ВОГО «Гендерний центр», яка є чи не найвідомішою організацією на Волині, що працює над питанням забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок та належить до Жіночого консорціуму України².

Аналіз інформації проводився шляхом огляду медійних повідомлень (у мережі Інтернет) та експертного інтерв'ю з керівницею Волинської обласної громадської організації «Гендерний центр» Оксаною Ярош. Окрім того, авторка статті (разом із керівницею кафедри соціології НаУКМА Світланою Оксамитною) підготувала наукову експертизу матеріалів, підготовлених як ВОГО «Гендерний центр», так і ВОГО «Християнський рух за життя», а саме проєктів рекомендацій сесійних слухань із питання «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству». Розглянутий випадок дій ВОГО «Християнський рух за життя» у сфері протидії гендерній політиці в Україні, а також поширення антигендерних патріархатних ідей може бути типовим для України, тому потребує детальнішого аналізу.

Крок 1. Ефективний початок. Мобілізація антигендерної громадськості шляхом не лише вуличних акцій, а й організації науково-просвітницьких заходів

19 березня 2012 року ВОГО «Християнський рух за життя» організувала та провела в обласній раді м. Луцька круглий стіл «Гендерна політика: міфи й реалії». До заходу долучилися священнослужителі різних конфесій, представники влади, громадські діячі та юристи з Луцька і Львова. Зокрема, як зазначає Оксана Ярош, ВОГО «Християнський рух за життя» отримує постійне сприяння від депутатів ВО «Свобода». На сайті Волинської ВО «Свобода» розміщено статтю Дмитріяна Давидовського, члена ВО «Свобода», «Небезпека гендеру: позиція українця»³. Особливо показова така теза автора: «Враховуючи вищезазначену небезпеку, вважаю, що територіальні громади на місцях мають з'ясувати дійсну суть гендерної політики та звернутися до Президента, голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра, Міністра освіти, науки, молоді та спорту з вимогою припинити поширення гендерної ідеології в Україні. Варто було б також звернутися до СБУ із проханням припинити або обмежити діяльність гендерних організацій і тих із них, що надають їм інформаційну, організаційну чи фінансову підтримку, оскільки поширення ідеології «гендеру» становить загрозу національній безпеці України та майбутньому українського народу».

На офіційному сайті Волинської обласної ради у «власній інформації депутата обласної ради Віталія Собка» (під назвою «Через просвітництво потрібно усвідомити ідеологію гендерної політики») вказано про «вже легалізовану українською державою діяльність збоченців», чого не слід допускати, якщо

² http://wcu-network.org.ua/ua/network/Genderniy_centra

³ <http://www.volyn.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/031289>

ми «не бажаємо духовно-моральної деградації та виродження нації»⁴. Тобто для подібної риторики традиційно використовується чинник депопуляції та демографічної кризи (у якій звинувачують представників ЛГБТ-спільноти), про використання якого з боку, зокрема, російської православної церкви зазначав у своєму публічному виступі в Києві у 2005 році російських соціолог І. С. Кон⁵. Як зауважує пані Оксана Ярош, ВОГО «Гендерний центр» не мав інформації про проведення цього круглого столу, як і про всі наступні неодноразові заходи, проведені з ініціативи «антигендеристів».

Крок 2. Подальші узгодженні дії. Проведення сесійних слухань «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству»

Привертає увагу швидкість подальших кроків щодо просування антигендерної тематики на державному локальному рівні. 26 червня 2012 року дванадцята сесія Волинської обласної ради відкритим голосуванням (50 депутатів із 61 присутнього, що проголосували, і 80% від загального складу депутатського корпусу) прийняла позитивне рішення № 11 «Про проведення сесійних слухань на тему: «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству».

10 липня 2012 року відбулись сесійні слухання про ризики й загрози гендерної політики⁶. ВОГО «Християнський рух за життя» та ВОГО «Гендерний центр» підготували проекти рекомендацій сесійних слухань, і представниці та представники обох організацій виступали на цих слуханнях. На сайті Волинської обласної адміністрації розміщено проект рекомендацій слухань саме ВОГО «Християнський рух за життя» (див. Додаток 1).

Притаманне проекту рекомендацій ВОГО «Християнський рух за життя» тлумачення державної гендерної політики суперечить задекларованому державою та зафіксованому в Конституції України та законах України принципу рівності статей. Наведені у проекті рекомендацій ВОГО «Християнський рух за життя» твердження щодо гендеру й гендерної політики не відповідають сучасним науковим трактуванням гендеру, гендерної ідентичності та гендерних відносин.

Притаманна проекту рекомендацій ВОГО «Християнський рух за життя» підміна понять і маніпулювання свідомістю відбувається також шляхом тлумачення гендерних відносин, гендерної ідентичності та гендерної рівності як спрямованих на «толерантність до содомського гріха», «усиновлення дітей

⁴ <http://volynrada.gov.ua/news/cherez-prosvitnitstvo-potribno-usvidomiti-ideologiyu-gendernoyi-politiki-vitalii-sobko>

⁵ Кон І. С. Виступ на круглому столі «Новые формы гомофобии в странах Центральной и Восточной Европы», 29 жовтня 2005 р., Київ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://naukmadeviant.blogspot.com/2012/02/7-ii.html>.

⁶ <http://volynrada.gov.ua/news/10-lipnya-sesiini-slukhannya-materiali>

одностатевими парами», «лобіювання прав сексуальних меншин», «поширення неправдивої інформації про контрацептивні засоби», що прямо суперечить змісту Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок», а також низці інших нормативних державних і ратифікованих міжнародних документів щодо сутності й основних напрямків державної гендерної політики.

Запропонована ВОГО «Християнський рух за життя» резолюція з неприхованим акцентом на традиційній системі цінностей дійсно відповідає традиційним, патріархально-авторитарним уявленням про гендерні відносини в суспільстві, гендерний розподіл праці та соціальні ролі чоловіків і жінок як виключно приписані їхньою біологічною належністю. Такі погляди, втілені у запропонованих рекомендаціях, є виявом т. зв. біологічного детермінізму, догми якого давно й переконливо спростовані в сучасних соціально-гуманітарних науках. Це погляди, притаманні традиційному патріархальному суспільству, коли основною характеристикою гендерних відносин у суспільстві була їхня ієрархічність: чоловік виступав як суб'єкт владних, політичних, економічних відносин, а жінка — як підпорядкований об'єкт цих відносин, які загалом ґрунтувалися на основі виключно біологічних відмінностей статей.

Очевидно, саме відсутність знання чи, принаймні, обізнаності з правами людини, зокрема стосовно забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, та з гендерною політикою як механізмом її реалізації уможливила проведення 10 липня 2012 року у Волинській обласній раді сесійних слухань із питання «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству». Важливо зазначити, що відповідно до статті 7 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування є органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окрім того, відповідно до статті 12 вищезазначеного Закону України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей, провадять просвітницьку діяльність із питань гендерної рівності, сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень тощо. Відповідно, доцільно й логічно було б натомість для Волинської обласної ради провести слухання на протилежну тематику — з'ясування проблем і ризиків для українського суспільства, спричинених невиконанням гендерної політики.

Висвітлення проблематики слухань у «Волинській правді» було хоча й подекуди емоційним (так, у тексті матеріалу із заголовком «У Волинській

«схрестили списи» через гендер»⁷ згадується, що присутніх «лякали гендером»), зате досить нейтральними, без оціночних суджень.

Крок 3. Активні дії у відповідь з боку гендерно-чутливої громадськості

Як зазначає пані Оксана Ярош, після круглого столу 19 березня 2012 року ВОГО «Гендерний центр» здійснила такі дії:

- ефективне використання ЗМІ задля інформування громадськості про державну гендерну політику (опубліковано звернення до громадськості через місцеві ЗМІ; звернулися до Волинської облдержтелерадіокомпанії (ВОДТРК) про проведення телепередачі гендерної політики; така передача була проведена, і в ній взяли участь начальник Голодержслужби, начальник у справах сім'ї, молоді та спорту, двоє представниць ВОГО «Гендерний центр», експерти);

- намагання налагодити співпрацю із політиками (написано листа на ім'я голови Волинської обласної ради про проведення альтернативного круглого столу та отримано відповідь від голови облради В.І. Войтовича, що проведення такого заходу в облradі не заплановане; зверталися до обласної держадміністрації для роз'яснення своєї позиції. Офіційну позицію Волинської обласної державної адміністрації (офіційний лист) щодо протизаконності сесійних слухань із загроз і ризиків гендерної політики було спрямовано у Волинську обласну раду);

- мобілізація допомоги від академічної спільноти (звернулися до НАУК-МА та інших вузів щодо наукової експертизи; результати експертизи донесено до голови облради, юридичного відділу, голови комісії);

- намагання вийти на діалог із прихильниками протилежної позиції (провели на Громадській раді при Луцькому міському голові засідання з питання гендерної політики за участю антигендеристів; намагалися вести публічну дискусію із «антигендеристами» в соціальних мережах, зокрема у групі «Контроль волинських депутатів»);

- мобілізація громадського сектора (звернулися до «дружньої» громадськості та провели акцію «Червоний конверт» (попередження від різних громадських організацій, експертів щодо небезпеки прийняття рішень в інтересах «антигендеристів»).

У результаті на 13-й сесії Волинської обласної ради в листопаді 2012 року було розглянуто обидва проекти рішення «Про рекомендації сесійних слухань із питання на тему «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству». Жоден із них не отримав підтримки більшості депутатського корпусу. Підтримано пропозицію Петра Проня та Тамари Ковальчук про те, щоб зняти це питання з розгляду⁸. Таким

⁷ <http://www.pravda.lutsk.ua/ukr/news/43416/>

⁸ <http://volynrada.gov.ua/news/pro-rezultati-drugogo-plenarnogo-dnya-13-sesiyi-oblradi>

чином, дії антигендерних ініціатив стосовно поширення неправдивої інформації про державну гендерну політику було призупинено.

Які виклики для поширення гендерно-чутливої інформації й активності гендерних організацій можна виокремити в результаті аналізу цього випадку? По-перше, навіть зважаючи на те, що протягом останніх десяти років в Україні активно впроваджується національний механізм із забезпечення гендерної рівності, політики місцевого рівня (особливо це стосується депутатів місцевих рад) не завжди добре обізнані із його особливостями. Тому повсякчас, маючи нагоду та інформаційний привід (як-от 16 днів протидії гендерному насильству), слід нагадувати як про міжнародні зобов'язання України, так і про національне законодавство, надавати гендерно-чутливу статистичну інформацію тощо. Інформування та просвітництво повинно бути постійним, що важливо для уникнення подібних випадків із сесійними слуханнями з тематики «загрози національній безпеці з боку гендерної політики». По-друге, антигендерні ініціативи схильні ефективно мобілізувати ресурси та працювати із різними акторами (ЗМІ, політики, академічна спільнота), що ускладнює процес дискредитації їхньої діяльності. Також в андигендерному русі виокремлюються лідери та лідерки, як-от голова ВОГО «Християнський рух за життя», представниця академічної спільноти Антоніна Євтодюк (кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та права ЛНТУ). По-третє, ефективна співпраця й консолідація гендерних організацій, здатних підтримати різного роду ресурсами, — необхідна передумова успішного просування ідей рівних прав і можливостей.

Додаток 1

**ПРОЕКТ
Рекомендацій
сесійних слухань з питання на тему «З'ясування сутності
гендерної політики
та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству»⁹**

Підготовлено ВОГО «Християнський рух за життя»

Учасники сесійних слухань із питання «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству», що проходили в обласній раді 10 липня 2012 року, висловлюють глибоку стурбованість ситуацією, що склалася в контексті запровадження в Україні загалом й у Волинській області зокрема т. зв. гендерної політики, яка призводить до:

⁹ <http://volynrada.gov.ua/news/10-lipnya-sesiini-slukhannya-materiali>

- 1) підриву устоїв національної безпеки України посередництвом руйнування традиційної системи цінностей, побудованої на засадах християнської етики та моралі, в усіх найважливіших соціальних інституціях: сім'ї, системі освіти, системі охорони здоров'я, загалом у системі гуманітарної політики тощо;
- 2) підміни понять та маніпулювання свідомістю українців посередництвом втілення в життя т. зв. «гендерної рівності» у правах між соціальними ролями (лесбійка, гей, бісексуал, транссексуал), а не між біологічними статями (чоловік, жінка);
- 3) розбещення молодого покоління шляхом виховання в них толерантності до содомського гріха й розмитості поняття статевої ідентифікації («не важливо, ким ти народився — хлопчиком чи дівчинкою, а важливо, ким ти себе відчуваєш»);
- 4) можливості всиновлення українських дітей одностатевими парами в Україні та за кордоном, що призводить до духовного розтління та наслідування цими дітьми збоченої моделі поведінки;
- 5) ініціювання змін до чинного законодавства в контексті лобіювання прав сексуальних меншин, що призводить до відкритого пропагування збочених проявів статевої людини;
- 6) поширення неправдивої інформації про сутність контрацептивних засобів та їх популяризації серед молоді, починаючи з середнього шкільного віку, що призводить до розбещення, моральної деградації молодого покоління замість пропаганди статевого утримання та дотримання дошлюбної та шлюбної чистоти.

Означені фактори, на нашу думку, не можуть не викликати занепокоєння, оскільки є свідченням системної трансформації суспільної свідомості в Україні шляхом підміни традиційної христоцентричної системи цінностей відверто антихристиянською, що ґрунтується на популяризації содомського гріха, духовного розтління та руйнуванні традиційної української моделі сім'ї «чоловік — жінка — діти».

УЧАСНИКИ СЛУХАНЬ:

вважаючи, що українське суспільство не може розвиватися та бути стабільним без дотримання традиційної системи цінностей, що ґрунтується на виконанні Заповідей Божих, на побудові лише (!) двостатевої сім'ї, на вихованні правдивої статевої ідентичності дітей;

будучи переконаними, що гендерна політика, впровадження якої інтенсивно нав'язується нашому суспільству урядом США та Радою Європи, є ґриховною за своєю сутністю, оскільки відверто пропагує одностатеві стосунки,

збочені форми сім'ї та розтління молодого покоління, а тому її подальше впровадження є неприпустимим в Україні,

РЕКОМЕНДУЮТЬ:

1. Верховній раді України провести парламентські слухання на тему: «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, які вона несе українському суспільству»;
2. Головному управлінню з питань внутрішньої політики та зв'язків із громадськістю, управлінню освіти й науки, службі у справах захисту дітей, управлінню у справах сім'ї, молоді та спорту, управлінню охорони здоров'я, управлінню Міністерства внутрішніх справ України у Волинській області ознайомитись із матеріалами сесійних слухань із метою усвідомлення сутності, ризиків та небезпек, які несе запровадження гендерної політики в Україні;
3. Службі у справах захисту дітей, управлінню у справах сім'ї, молоді та спорту, управлінню охорони здоров'я у Волинській області провести моніторинг сутності та небезпек гендерних програм, які реалізуються на теренах нашого регіону;
4. Луцькому міському голові М. Я. Романюку та Луцькій міській раді:
 - 4.1. Провести аналогічні сесійні слухання з метою усвідомлення депутатами Луцької міської ради та громадськістю Луцька сутності, ризиків та небезпек, які несе запровадження гендерної політики в Україні, та недопустимості прийняття угод з організаціями гендерного спрямування;
 - 4.2. Провести громадський моніторинг прийнятих Луцькою міською радою угод із гендерними організаціями, які є представниками зарубіжних гендерних фондів.

ПРАВО НА РЕПРОДУКТИВНОСТЬ ДЛЯ НЕГЕТЕРОСЕСУАЛЬНЫХ ЛЮДЕЙ

КОНВЕНЦИЯ ПРОТИВ РАСОВОЙ ДИСКРИМИНАЦИИ.

Статья 5:

«Государства-участники обязуются запретить и ликвидировать расовую дискриминацию во всех ее формах и обеспечить... [каждому человеку] право на здравоохранение, медицинскую помощь, социальное обеспечение и социальное обслуживание»

ПЕКИНСКАЯ ПЛАТФОРМА ДЕЙСТВИЙ.

Параграф 223:

«Четвертая Всемирная конференция по положению женщин подтверждает, что репродуктивные права зиждутся на признании основного права всех супружеских пар и отдельных лиц свободно принимать ответственное решение относительно количества своих детей, интервалов между их рождением и времени их рождения и располагать для этого информацией и средствами»

В центре современной дискуссии о поле, гендере и сексуальности политическим раздражителем является тема о «репродуктивных правах». Четвертая Всемирная конференция по положению женщин подтверждает, что репродуктивные права зиждутся на признании основного права всех супружеских пар и отдельных лиц свободно принимать ответственное решение относительно количества своих детей, интервалов между их рождением и времени их рождения и располагать для этого информацией и средствами.

Репродуктивные права почти повсеместно определяются как право женщины решать, иметь или не иметь детей, когда и как это делать, использовать или нет противозачаточные средства, а также право на аборт. Тем не менее, определения даже этих отвоеванных на протяжении веков прав все же остаются достаточно узкими и игнорируют многие другие варианты и ситуации,

в которых люди отстранены от репродуктивных прав. В Украине, например, для того чтобы легально сменить пол, транссексуальные люди должны пройти полную стерилизацию. Без прохождения полной стерилизации замена документов в нашей стране не производится. Это требование само по себе является явным посягательством на неприкосновенность каждой личности и гарантию репродуктивных прав, которые прописаны в международных договорах, подписанных украинской стороной, а также в национальном законодательстве страны.

Законом Украины о здравоохранении определена норма, в соответствии с которой каждый человек имеет право на выбор объема и способа медицинского вмешательства, а также на выбор врача и места оказания медицинской помощи либо предоставления медицинских услуг. Таким образом, Приказ №60, в соответствии с которым производится смена/коррекция пола в Украине, нарушает основные репродуктивные права человека, принуждая его к стерилизации. Это, в свою очередь, имеет тревожные последствия для трансгендерных людей, а также для женщин, так как любой прецедент нарушения репродуктивных прав человека в первую очередь касается последних. В связи с этим стоит затронуть процедуру, которой подвергаются интерсексуальные младенцы сразу после рождения: их «корректируют» в желаемую сторону. При этом в процессе «корректировки» учитываются так называемые «стандарты» или «показания», а также пожелания родителей ребенка, однако абсолютно не учитывается выбор самого человека. В 90% случаев такие дети лишаются возможности реализовать свои репродуктивные права после «коррекции».

Изменение пола в правовом контексте не является универсальной для всех стран мира процедурой. В каждой стране к этому вопросу подходят согласно определенным критериям. Единственное, что объединяет данную процедуру в разных странах, — это определение: изменение пола — это медицинская процедура, сопутствующая смене/коррекции пола, которая включает в себя полную стерилизацию индивида.

На протяжении последних 10 лет под влиянием правозащитного движения и движения за права ЛГБТ (от англ. LGBT — Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender) процедура претерпевает изменения. Цивилизованные европейские страны начали различать процедуру смены пола юридическую и медицинскую. Иными словами, во многих странах Европы хирургическая коррекция проводится сегодня по желанию конкретного человека и перестает быть обязательной. В Украине же, напротив, наметилась тенденция к ужесточению процедуры, через которую приходится проходить трансгендерным людям в процессе смены документов.

Одной из самых дискриминационных и античеловеческих процедур, на наш взгляд, является обязательная стерилизация человека для получения новых документов. Необходимо отметить, что за отказом от стерилизации следует отказ о выдаче разрешения на смену документов, что влечет за собой множество проблем, следующих из несоответствия паспортных данных внешнему облику человека. Таким образом, определяя трансгендерность как психический диагноз только на основании того, что трансгендерный человек не вписывается в бинарные роли мужчины или женщины либо хочет перейти из одной роли в другую, государство считает нужным лишать таких людей репродуктивных прав, подчеркивая тем самым не универсальность прав человека, а избирательный подход, базирующийся на наборе стереотипов о «нормальности».

Согласно исследованию, проведенному Общественной организацией «Инсайт», большая часть трансгендерных людей, которые обращались в комиссию по смене/коррекции пола, подчеркнули непрозрачность и дискриминационность процедуры, через которую им приходится проходить, а также унижения и нечеловеческое обращение со стороны медицинских работников.

Политикой стерилизации, прописанной в законодательстве, предполагается, что все трансгендерные люди будут стремиться к полной операции по смене пола. Это утверждение базируется на незыблемости бинарной позиции разделения ролей — на полярном разделении мужского и женского полов. Подобная позиция не учитывает других возможных вариантов, а также решающей роли выбора человека в принятии решения о своем теле и личной неприкосновенности. Таким образом, государство пытается легитимизировать существование нормы, которым в данном случае соответствуют два варианта — мужчина и женщина, а всех остальных — «корректировать» в соответствии с этой нормой, попутно лишая права на репродукцию исходя из предположения о возможности воспроизводства себе подобных.

Согласно действующему законодательству в Украине признается существование исключительно гетеросексуальных семей. Остальные варианты, хотя и существуют, остаются невидимыми и непризнанными законодательно. Многие государственные чиновники и религиозные лидеры в этом вопросе продолжают отталкиваться от так называемого репродуктивного определения семьи, которым подразумевается обязательное деторождение. Согласно этому концепту только в браке между мужчиной и женщиной возможно рождение и воспитание а) детей, б) нормальных. Однако, исходя из такого определения, стоит также лишить возможности вступать в брак тех мужчин и женщин, которые не хотят или не могут иметь детей, а также те гетеросексуальные семьи, в которых выросли дети-гомосексуалы.

Последние законодательные инициативы Верховной Рады Украины прошлого созыва продемонстрировали назойливое «внимание» к репродуктивным правам людей. Такими тревожными сигналами являются: законопроект о запрете аборт; ратифицированная конвенция «об усыновлении/удочерении» с оговорками о невозможности усыновления/удочерения однополыми семьями; законопроект о суррогатном материнстве, в котором предлагается ограничить использование репродуктивных технологий женщинами старше 51 года. В последнем законопроекте необходимость ограничения возраста аргументирована предположением, что женщины после 51 года не могут родить и воспитать нормального ребенка.

К сожалению, понятие биологического пола и социального гендера в Украине унифицируется в одну категорию, на основании чего гендерная политика в нашей стране рассматривается на уровне достижения равноправия исключительно между мужчинами и женщинами. Остальные варианты, в том числе право на гендерную идентичность и ее выбор, не входят в поле законодательного регулирования. В то же время, в законодательстве отсутствует четкое определение того, кто же такие женщины и мужчины. Понятие сексуальности рассматривается здесь в четкой привязке к биологическому полу исключительно в плоскости нормативной сексуальности — гетеросексуальной ориентации и девиаций как определенного отклонения от нормы, а именно гомосексуальности как противопоставления норме. Подобная формулировка отражает ту же бинарную позицию существования нормы и отклонения, мужчины и женщины, гетеросексуальности и гомосексуальности. Право на репродукцию законодательная база Украины оставляет только для людей, которые соответствуют так называемой «норме», а это официально состоящая в браке гетеросексуальная семья с детьми. Все остальные в борьбе за свой выбор вынуждены проходить через различные трудности, такие как принудительный развод, отказ от детей, принудительная стерилизация, как происходит с трансгендерными людьми. Гомосексуальные люди вынуждены жить двойной жизнью, скрывая свою сексуальную ориентацию, наличие партнера и детей.

Таким образом, мы видим, что в Украине государственная политика в сфере классификации прав человека градируется очень четко. Продвигается и навязывается концепция «базовых» прав и так называемых «специальных», которые касаются права человека на выбор. Именно последние встречают наиболее жесткую оппозицию со стороны государства и религиозных организаций. К таким правам относятся права женщин, в особенности репродуктивные, а также право на выбор гендерной идентичности и сексуальной ориентации. Это происходит потому, что государственное законодательное регулирование в Украине осталось на уровне биологического детерминизма. Именно поэтому

понятия пола, гендера и сексуальной ориентации как вопросов выбора человека, а не унифицированной данности от рождения до сих пор вызывают наибольшее противодействие со стороны противников Прав человека.

В случае с трансгендерными людьми, которые не желают проходить принудительную «коррекцию», черта между демагогией о равноправии и реальным положением дел прослеживается очень четко. Заставляя трансгендерных людей делать стерилизацию, правительство ясно дает понять, что воспроизводство строго гарантировано только для гетеросексуальных пар, что, следовательно, дает родительские привилегии определенным группам людей, а не определяет право как таковое.

Такая политика должна беспокоить не только трансгендерных и гомосексуальных людей, но и гетеросексуальных женщин. Классифицируя людей на основании их половых органов, правительство также не учитывает психологических и социальных проблем женщин. По аналогии определения «женского» как такого, «что не имеет яичек» (как было в случае с Лундберг в Швеции), законодательно создается сугубо сексуальный образ женщины — тот, который определяет ее не как отдельного индивида, а как некое существо, биологически отличное от мужчины. Это грубое упрощение широкого спектра гендерных и женских опытов не только ограничивает возможность трансгендерных и негетеросексуальных людей иметь своих биологических детей, но и дискредитирует опыт людей всех полов и сексуальных ориентаций.

СІМ'Я ЗАРАДИ РЕПРОДУКЦІЇ: ЕКСПЛУАТАЦІЯ ПРИВАТНОСТІ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Сім'я на сьогодні виявляється найпевнішою, найзручнішою формою відтворення людей як основного ресурсу існування суспільства. Управління суспільством через інститути (на відміну від самоуправління) у переважній більшості випадків транслює фамілістські цінності. Таким владним інститутом для України в традиційному суспільстві була церква, менше — держава; у радянському суспільстві — держава; у пострадянському — ринок, менше — держава. Усі ці інститути вслід за Юргеном Габермасом називатимемо *системою*.

Ця цінність сім'ї як джерела відтворення ресурсів вшита в саму мову офіційних документів та звітів¹ і зазвичай є зрозумілою. Тому в процесах управління ця інтенція не завжди явно акцентується, але часом може звучати потужніше, стаючи частиною ідеології і маніпулятивних технологій: за умов тоталітаризму або загрозливих для стабільного відтворення процесів у суспільстві, посиленої потреби в людському ресурсі (наприклад, війна, освоєння країни) тощо. А такі умови були характерні для наших теренів для більшості часу ХХ ст.

У проміжні, значно коротші періоди — перше пореволюційне десятиліття, Відлига, Перебудова — спостерігалися спроби розв'язання накопичених проблем, зокрема радикальних зрушень у шлюбно-сімейних відносинах, емансипаційної боротьби й трансформацій (тобто суттєвих перетрубацій системи та влади інститутів). За Володимиром Паперним це так звана Культура-1², відносно короткі періоди широких дискусій «правил гри», якщо залучати термінологію П'єра Бурдьо. У решту ж часу — час Культури-2 — владним інститутам

¹ Самі назви та номенклатура статистичних показників: «народонаселення», «трудові / мобілізаційні / людські ресурси», «людино-години» тощо про це свідчать.

² 1917–1927 роки В. Паперний відносить до Культури-1, так само до цього типу культурних акцентів належить Відлига та Пербудова. Решту часу радянського періоду скоріше характеризує Культура-2.

досягнути потрібних результатів раціонально не вдавалося, тому задля формування більшої піддатливості населення необхідно було утримувати певну напругу.

Таку напругу в сімейних взаєминах створювала за традиційного суспільства суперечливість церковних і звичаєвих вимог до жінки — бути асексуальною та асоматичною, але разом із тим через власну стать привабити чоловіка, стати дружиною та матір'ю, щоб виправдати себе в очах церкви та громади. Водночас модель патріархатної сім'ї була монопольною, бо підтримувалася і транслиувалася культурною традицією. Вона, так би мовити, «натуралізувала» цей тип сімейних відносин, тобто робила їх зрозумілими, нерефлексованими, а всі відхилення від даної моделі (одинокі, безшлюбні співжиття, позашлюбні народження) — неприродними.

Саме ця пружина гендерної асиметрії статевої моралі й вистрелила вслід за «пострілом Аврори», тому такі бурхливі дискусії в перше революційне десятиліття велися довкола зняття цієї напруги й пропонувалися досить радикальні, як на той час, ідеї звільнення жінки й чоловіка також від «кайданів» шлюбу, побуту, виховання дітей. Усі ці питання максимально були винесені в публічний простір, а більшість функцій шлюбу та сім'ї пропонувалося передати відповідним спеціалізованим організаціям у межах держави (відділів реєстрації громадян, закладів обслуговування, інтернатів)³.

Проте всі ці дискусії та експерименти були лиш інструментом, метою ж було закорінення цінності «будівниці (будівника) комунізму», тобто вільної від приватності повністю відданої на потреби держави людини. Остання ж скоро знову відновила свою інституційну силу та з початку 1930-х років стала тоталітарною, зруйнувавши усі паростки громадянського суспільства та через масовий терор різко знизивши довіру до співгромадян, сусідів і навіть родичів, окрім найближчих у колі сім'ї, породивши постійний страх перед інституціями⁴.

Шлюб і регулювання сімейних стосунків із 1930-х років також зазнають традиціоналізації: засуджуються розлучення, образ матерів-героїнь стає зразком жіночого успіху, сім'я знову набуває патріархатних рис, які, щоправда, підтримуються більше владою держави, аніж батька чи церкви. Законодавчий лібералізм попереднього десятиліття змінився жорстким, криміналізуючим фамілізмом: було криміналізовано гомосексуальність, заборонено та криміналізовано аборти, суттєво ускладнено розлучення, обмежено в правах і винесено

³ Ці ідеї знайшли своє висвітлення зокрема в працях А. Колонтай, М. Вахтіної, Б. Залкінда.

⁴ Хоскінг Дж. Структуры доверия в последние десятилетия Советского Союза // Неприкосновенный запас. — № 4 (54). — 2007. — Режим доступа до журналу: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/54/ho5.html>.

на загальний осуд самостійне материнство й позашлюбне народження, практики співжиття.

За сталінізму сфера приватного цілком відроджує міщанство побуту, патріархатний лад сімейних відносин та описуваний Дж. Хоскінг⁵ принцип общинної поруки. Видається, виживання, збереження попередніх традицій та спільнот заховане у приватності, і залякана репресіями людина занурюється у приватність, уповаючи на її аполітичність та звичну повсякденність, шукаючи там прихистку, проте опиняється під пильним наглядом сусідів та родичів⁶.

У 1930–1950-х роках ця тоталітарна держава вимагала як розширеного відтворення населення, так і повної зайнятості всіх дорослих членів сім'ї в народному господарстві. Оскільки переважно ще традиційне за світоглядом населення у цінності сім'ї, шлюбу та дітей переконувати майже не було потреби, основні зусилля агітації та пропаганди йшли на звеличення жінок-трудівниць і загалом підняття престижу ратної праці.

Труднощі поєднання виробничих і домашніх обов'язків, на той час фактично несумісних, вимог особливо до жінок, які мали відповідати подвійним вимогам образу «матері, яка працює», створювали напругу, фрустрацію й можливість завжди знайти привід для осуду й навіть звинувачення⁷. Виживання багатодітній сім'ї за умов повної зайнятості всіх працездатних її членів та майже повної відсутності державної допомоги уможлиблювалося за рахунок внутрішніх ресурсів сім'ї, тобто ресурсу приватної сфери, що робило останню особливо значущою для людей. Так, робота з обслуговування членів сім'ї й догляду за малими дітьми ставала так званою другою та третьою зміною для жінок, а також лягала на плечі прабатьківського покоління вже непрацездатного віку та дітей ще непрацездатного (підліткового) віку.

За нового короткого сплеску публічних дискусій 1960-х років (Культура-1) основне спрямування сімейної політики було в перенесенні хоча б частини

⁵ Див. згадану працю Дж. Хоскінга, а також: Hosking, Geoffrey. *Rulers and Victims: the Russians in the Soviet Union*. —Harvard: Harvard University Press, 2006.

⁶ За даними судової статистики до 50 відсотків кримінальних справ щодо абортів порушувалися за ініціативою сусідів, тобто за доносом (Зубкова Е. В круге ближнем // Родина. — № 7. — 2008).

⁷ Постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності», прийнята за ініціативою Генерального секретаря ЦК ВКП (б) І. В. Сталіна. Цей Закон відомий у народі як закон «Про три колоски», оскільки за зрізані кілька недозрілих колосків на колгоспному полі селян засуджували до 10–15 років неволі. Так у роки примусової колективізації, особливо в Україні, СРСР протиставляв прогонування сім'ї та засіки країни і легалізував таким чином кримінальне переслідування батьків, які обирали перше, бо прагли врятувати від голоду своїх дітей.

репродуктивної, виховної та побутової роботи з приватної сфери до зони відповідальності відповідних інститутів (школи, державного виробництва, місцевого самоврядування). Після згорання цих часто невдалих експериментів (наприклад, поголовна інтернатизація дітей) замість переосмислення їх уроків друга половина ХХ століття продовжила ідеологію подвійних обов'язків громадян перед державою із превалюванням цінності суспільно корисної праці.

У 1970–1980-ті роки урбанізація призводить до домінування нуклеарних та неолокальних сімей⁸, що зменшує опору на внутрішні ресурси. Водночас громадське виховання, харчування, обслуговування продовжило своє поширення, але засвідчило критично низьку якість, що сприяло ностальгії за «домашнім» як апріорі кращим.

Ця ностальгія далася взнаки у період Перебудови, коли руйнування радянської системи зумовило широку публічну критику не лише політичної, а й сімейної ідеології. Тож саме в цей черговий період трансформацій Культури-1 маємо появу ідеї реставрації патріархатних цінностей⁹. У 1990-ті роки — час стабілізації нової влади — вони були взяті на озброєння державною ідеологією. Ретрадиціоналізація, як це не дивно, була активно підтримана також швидко зростаючим за своєю політичною вагою ринком, який до кінця 1990-х років стає разом із державою інститутом влади.

Власне ринок у ситуації України позначений приходом транснаціонального капіталу та включення України в глобальний розподіл праці. Специфіка його, порівняно із ЄС та Північною Америкою, у тому, що місцевий та західний капітал реалізує переважно колоніальну стратегію. Тому ринок так само, як і попередній авторитарний режим, зацікавлений у відсутності публічного громадського обговорення політик інститутів влади (соціальної відповідальності, звітності, прозорості прийняття рішень, демократії), проте присутності ціннісного конфлікту як джерела управління робочою силою.

За таких умов, замість того, щоб оскаржувати справедливість правил соціальних інститутів («системи»), створена ціннісна дилема й викликана нею

⁸ У 1979 році 2/3 подружніх пар та ще 2,5 млн самотніх батьків із дітьми, а це 11% сімей, жили окремо від прабадьківського покоління та інших родичів. Надалі кількість нуклеарних неолокальних сімей залишається такою ж, проте зростає частка однобатьківських сімей. До цього також варто додати ще 3–4 млн однаків (дані переписів 1979, 1989, 2001 років).

⁹ Горбачов у кінці 1980-х років проголосив про необхідність повернути жінці її істинне покликання, тобто повернути в сім'ю, мовляв, таким чином збільшиться народжуваність, зменшиться захворюваність населення тощо. Ці тези було втілено в «Концепції Державної програми із захисту сім'ї, материнства й дитинства» (1990). Виборені ж протягом ХХ століття права на працю та громадську активність набули негативної конотації та подавалися як надемансипація.

фрустрація підштовхують громадян до пошуку шляхів розв'язання за рахунок часових та людських «резервів» приватного життя. А ті, хто таких резервів не має (не має у своєму розпорядженні безоплатної допомоги з боку партнера (партнерки), прабацьківського покоління, інших родичів), вимушені погоджуватися на гірші умови праці й нижчу зарплату. До цієї групи мають ризик потрапити самотні матері чи татусі, інші зайняті особи, які мають одного чи більше утриманців (їхня частка за даними перепису 2001 року серед усіх домогосподарств із зайнятими на ринку праці членами досягає 46%). За рахунок цього й досягається вигідна роботодавцям піддатливість ринку праці. Тож великий капітал в Україні формується не лише за рахунок слабо регульованих державою та громадським суспільством неоліберальних політик надексплуатації на робочому місці, а й непрямую експлуатацією ресурсів приватної сфери, про що не раз згадувалося в марксистському аналізі¹⁰.

Катерина Цимбал у своєму дисертаційному дослідженні так описує стан ціннісного переходу сучасного пострадянського українського суспільства: «Негативні дисбаланси таких [трансформаційних — Л. М.] переходів виникають через різні темпи трьох процесів: (1) руйнування попередньої системи суспільного контролю, (2) прихід сформованих ринкових агентів ззовні та (3) формування агентів і стратегій стримування ринкових сил. У площині цінностей нерівномірний поступ цих трьох процесів може призводити до різкого падіння соціального капіталу суспільства, зниження довіри між громадянами й аномії. За відсутності ефективного стримування ринкові сили активно прищеплюють різним групам населення крайній індивідуалізм і консьюмеризм, через що зростають соціальні нерівності та знижується рівень соціального капіталу, а отже — спроможність суспільства до громадянської самоорганізації»¹¹.

Непропорційно повільно формуються противаги цим впливам через формування рефлексивного світогляду та громадянської позиції. Держава у розвитку противаг скоріше не бере участі. Більш того, точкою перетину інтересів держави та ринку якраз і стали ресурси приватної сфери, на контроль і використання яких обидва цих інститути влади сучасного українського суспільства і претендують.

Тож, як зазначалося попереду, стабільне відтворення населення — це інтерес і ринку, і держави. Адже відтворення населення важливе як для економіки

¹⁰ Див. детальніше: Гейл Рубин. Обмен женщинами. Заметки о «политической экономике» пола // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Е. Заславской, А. Темкиной. — СПб. : Изд-во Дмитрий Буланин, 2000. — С. 89–139.

¹¹ Цимбал К. Д. Реклама як інституціональний чинник трансформування цінностей у сучасному українському суспільстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Цимбал Катерина Дмитрівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2012. — 16 с.

країни (з міркувань державної безпеки), так і для бізнесу (для підтримання конкуренції на ринку праці та підтримання споживчого попиту). Нині ж через те, що репродуктивно активне населення формують покоління, самі вже народжені в часи переважної дводітності, а старші вікові групи формуються з численних генерацій довоєнної багатодітності, смертність висока (15–16 осіб на 1000 чол. населення), а народжуваність низька (10–11 новонароджених на 1000 чол. населення), — усе це породжує загальне від’ємне сальдо відтворення населення українського суспільства¹².

Тож із огляду на цю зацікавленість інститутів ринку та держави в сучасному українському суспільстві через старі та нові мас-медіа, рекламу, інші інститути транслюється образ традиційної (патріархатної) сім’ї з двома дітьми, жінкою-домогосподинею та батьком-здобувачем. І, зауважимо, ця ідилічна сім’я зображується, як правило, не у процесі непростого поєднання роботи та догляду за дітьми, нерівності розподілу ресурсів приватної сфери, вирішення інших згадуваних дилем, а в ситуації заможного споживання.

Сама пропаганда цінності традиційної сім’ї здійснюється через традиційні форми гендерної соціалізації. Так, тяглість цінностей та норм патріархатної сім’ї у чоловіків здійснюється переважно через орієнтаційну сім’ю й оточення шляхом трактування образу справжнього чоловіка, де той має досягати успіху поза домівкою, та матеріально забезпечувати дім та сім’ю¹³. А тиск на жінку здійснюється тими ж агентами соціалізації та продовжується в інституційному впливі (школа, держава, ринок, церква). Змінюється і саме послання: постулюється, що жінка лише тоді повноцінна, коли стає дружиною та матір’ю, коли встигає і вдома, і на роботі (вочевидь за рахунок часу для релаксації, громадянської й особистісної самореалізації), і при тому завжди задовольняє канонам актуальної краси, емоційного та естетичного споживання¹⁴.

Повернення в публічній та інституційній сфері традиційних цінностей патріархатної сім’ї та гендерних ролей — це чи не єдине питання, де ворогуючі між собою церкви (різні патріархати православних, греко- та римо-католики), а також політичний бомонд (як опозиційні, так і урядові партії) виступають спільним фронтом. У такому політичному дискурсі сесксистським

¹² Завдяки такому співвідношенню кількості смертей та народжень Україна стала відомою у світі (див. електронний ресурс: <http://list25.com/25-things-you-wouldnt-believe-about-these-countries/>).

¹³ Цю формулу закладено в популярний сталий вираз: чоловік за життя має побудувати дім, посадити дерево і виростити сина.

¹⁴ Нині тема емоційного обслуговування, яке вимагається від жінок суспільством, почала все активніше проговорюватися (див., наприклад, публікацію «Емоциональное обслуживание» в ЖЖ [cat_gekata](http://cat_gekata.livejournal.com/44152.html), доступну за адресою: http://cat_gekata.livejournal.com/44152.html).

та мізогінним атакам піддаються всі спроби самореалізації жінок. Схвалюється лише виконання ролі домогосподарки, матері, люблячої дружини. Роздмухуються моральні паніки «вимирання українців», культивуються фобії нетрадиційних стилів життя (гомосексуальне, бездітне партнерство, «пізнє» чи самотійне материнство). А, приміром, спроби розвинути ювенальну юстицію як один із напрямів правозахисту в сучасному суспільстві подаються як західна загроза і втручання у справи сім'ї. Водночас державна політика останніх років¹⁵ позначена якраз прагненням інститутів влади контролювати приватну царину людського життя. Відбувається повернення до криміналізуючого управління суспільством, властивого саме тоталітарним режимам: законотворчість зосереджується навколо заборони та криміналізації негетеросексуальних орієнтацій¹⁶, абортів, самотійного материнства (останньому інкримінується отримання «надмірної» державної допомоги)¹⁷.

Повернення до посилення контролю та заборон у регулюванні шлюбно-сімейних відносин проявляє саме інструментальну солідарність і так званий примусовий фамілізм в основі такої державної ідеології. І це, у свою чергу, стає зовнішньою умовою для вироблення стратегій загалом населення та суттєвим обмеженням для тих груп, які сповідують фамілізм як культурний вибір.

Інституційна ретрадиціоналізація на відміну від способів регулювання сім'ї традиційного суспільства, вирізняється високою формалізацією¹⁸ і зовнішнім управлінням. В урбанізованому суспільстві традиційний общинний, сусідський, соціальний контроль зберігає свою силу лише в селах і маленьких містечках, частка який загалом по країні продовжує зменшуватися. Окрім цього, зауважимо, що регуляція традицією зазвичай зовні мало

¹⁵ Після певної активізації громадянського суспільства у 2000-х роках початок нового десятиліття ознаменувався утвердженням Культури-2.

¹⁶ Тут про такий сучасний тренд, як легалізація гомосексуальних та квір-шлюбів, уже й не йдеться.

¹⁷ Закон України «Про захист суспільної моралі» (2004), який по суті делегітиме сексуальне просвітництво та криміналізує будь-які прояви сексуальної культури; Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір) (№ 8711 від 20.06.2011 р.), де криміналізується гомосексуальність; Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони штучного переривання вагітності (абортів) (№ 8711 від 20.06.2011 р.), який повністю забороняє (окрім кількох визначених Законом винятків) штучне переривання вагітності та криміналізує аборт. За іншим законопроектом «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми»» (№ 9516 від 29.11.2011 р.) Кабінет міністрів пропонує суттєво обмежити право одиноких матерів на отримання державної допомоги.

¹⁸ Законодавчі акти у царині права, загальнообов'язкові дисципліни, уроки, твори для опанування у шкільній освіті, урядові програми та сфери компетенції органів управління тощо.

помітна, вона була глибоко інтеріоризованою, видавалася індивідам зрозумілою та єдино можливою, а тому проявляла свій дисциплінарний вплив лише у виняткових випадках. Можливо, через це нині складається враження, що в минулі століття населення було більш правослухняним та більш моральним.

Справді при проживанні більшості населення у складних багатопокілних родинах була очевидною їхня спільність та взаємозалежність. Більш того, через неминуче родичання більшості мешканців одного села вся громада мала взаємну кровну спорідненість і таким чином потужну інструментальну солідарність, що проявлялося у круговій поруці та настороженому ставленні до чужих (будь-кого, хто приходив іззовні)¹⁹. Доводити цю взаємопов'язаність формальним чином у традиційному суспільстві не було потреби, хоча деякі ритуали життєвого циклу й мали функцію консолідації «великої родини» (весілля, поховання).

Зміна способу життя з традиційного на модерний, а отже урбанізований, індустріалізований, не дозволяла спільно проживати великій сім'ї, котра неминуче розпадалася на нуклеарні (їх у 1979–2001 роки налічувалося 83% з-поміж усіх домогосподарств). Свій внесок у розпорошення родин внесла і планова економіка СРСР, якою передбачалося направлення спеціалістів на підприємства, де були вакансії, безвідносно від їх попереднього місця проживання. Тож солідарність великої родини стає все більш символічною. Такими символами, зокрема, стають подарунки на свята, грошові перекази²⁰, відвідування родинних торжеств, інші речі, які можна відчутти, виміряти, порівняти. Тому і спостерігаємо серед громад, які сповідують традиційні сімейні цінності, але мають значну розпорошеність своїх членів, особливу пристрасть до цих зовнішніх виразів родинності, субститутів почуттів²¹.

Не можна не помітити, що таке «уречевлене родичання» стимулює споживання, що підхоплюється і ще більше розкручується маркетинговими стратегіями. Так, нині в Україні прийнято хвалитися сукнею нареченої, котра і є головним символом весілля, що навіть набуло своїх ритуальних

¹⁹ Як доводили українські соціологи XIX — початку XX століття (М. Костомаров, М. Ковалевський, М. Грушевський, М. Драгоманов), українська громада все ж мала проти російської більшу добровільність та рівень індивідуалізму, оскільки базувалася на хутірному розселенні та індивідуальному, а не общинному землеволодінні.

²⁰ Western Union Money Transfer у своїй рекламній кампанії стверджує, що можна переказати любов, і своєю цільовою аудиторією визначає трудових мігрантів, чий сім'ї лишилися в Україні.

²¹ Так, витрати на часто нефункціональні різдвяні подарунки в США, де поширена мобільність між штатами, стали приводом для Joel Waldfogel написати книжку «Scroogenomics: Why You Shouldn't Buy Presents for the Holidays» (Princeton Univ.Press, 2009).

і організаційних форм²², а також масштабною та розмахом весілля, престижністю закладу реєстрації актів цивільного стану, храму для вінчання, кількістю запрошених родичів та гостей і загалом здійснених витрат. Більш того, відмова від таких суто ритуальних трат породжує осуд і нерозуміння, таку пару скоріш за все назвуть скнарами.

Проте ринок зацікавлений у такій напрузі, яка б стимулювала одночасно і споживчий попит, і конкуренцію за робочі місця. Тож, зі свого боку, мас-медійними образами та рекламою ринок заохочує не просто споживання заради життя, а споживання щоразу на рівні все вищих стандартів життя. Це підтримання статусного споживання можливе лише за умов високих доходів. Проте як за радянських часів, так і за умов глобалізованого ринку²³ частка заробітної плати у собівартості продукції занижена²⁴ і не розрахована на наявність у працівників утриманців. Така низька заробітна плата²⁵ провокує масовий вихід дорослого населення на ринок праці. Тому в переважній більшості українських сімей працюють обидва члени подружжя (у працездатному віці працює більш ніж 70% жінок, і це зважаючи на те, що у цьому віці жінки продовжують навчатися, а багато-хто має маленьких дітей).

Результатом такої зарплатної політики є те, що навіть бюджет із двох зарплат ледь покриває витрати сім'ї з одним-двома утриманцями. Це з одного боку

²² Цьогоріч у багатьох, переважно західноукраїнських, містах (Рівне, Луцьк, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород, Кам'янець-Подільський, Тернопіль, Одеса, Черкаси) пройшли паради наречених. Декілька років тому такий парад було проведено і в столиці. І, як зазначають організатори одного такого шпаціру, парад наречених — це «некомерційний гуманітарний проект, мета якого — соціальна реклама таких суспільних цінностей, як традиційна сім'я, шлюб, заміжжя й материнство. Захід покликаний освіжити й збагатити бажання кожної дівчини та жінки бути нареченою, дружиною, матір'ю, бути красивою й бажаною» (Режим доступу: <http://www.autotravel.ua/afisha/parad-narechenykh-2012-v-odesi/>). Оскільки в такому зведенні створення сім'ї до жіночого та її символічного уречевлення особливо наочно проявилася гендерна асиметрія цінності шлюбу та весілля, то не дивно, що в ЗМІ виникла назва дійства «лесбійське весілля», на що одразу ж гнівно, проте недолуго відреагували організатори іншого такого шпаціру (див. <http://obozrevatel.com/media/parad-narechenih-v-ternopoli-nazvali-lejsbijskim-vesillyam.htm>).

²³ У глобальному розподілі праці Україна, судячи з того, що до неї переносять виробничі потужності, має ознаки країни третього світу.

²⁴ Частка зарплати у структурі операційних витрат із реалізованої продукції в останні роки близька до 6% (див. http://www.epravda.com.ua/columns/2011/07/6/290916/view_print). А Проект Закону, яким передбачено встановлення мінімальної частки заробітної плати у структурі собівартості продукції на рівні 30%, тобто близьким до країн ЄС, було відхилено в 2008 році (див. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31032).

²⁵ Середня заробітна плата по Україні не досягає 300 євро при суттєвих розбіжностях у різних видах економічної діяльності.

коригує кількість бажаних дітей у бік зменшення, а з іншого — стає ще одним чинником збідніння сімей з одним із батьків, які у 94% випадків материнські.

Іншим же наслідком стає те, що матері за щонайменшої можливості мусять виходити на ринок праці. А, як відомо, при низькій соціальній відповідальності держави й бізнесу та гендерній асиметрії сімейної відповідальності на українському ринку праці жінка розглядається як неповноцінний працівник, тому мусить або брати на себе обітницю бездітності, або погоджуватися на гірші умови й меншу оплату праці (розрив між оплатою праці чоловіків та жінок становив 33% у 1995 і 22% у 2010 році; якщо ж проаналізувати результати опитувань, а не статистичні дані, то цей розрив є ще більшим — він становить 28% у 2008 році та коливається від 49,2 до 12,4% для різних професійних груп)²⁶. Таким чином, утворюється зачароване коло бідності для багатьох материнських сімей (матерів-одиначок, а також розлучених жінок із дітьми).

Отже, у сучасному українському суспільстві політика й ідеологія інститутів влади (нині це у різних сферах та співвідношеннях держава, ринок, церква) має виразні риси інструментального фамілізму. Прагнення до поновлення монополії традиції патріархатної сім'ї зумовлене потребами контролю й використання цими інститутами приватної сфери як джерела ресурсів.

²⁶ Дані щодо України за показником «Різниця в оплаті праці між чоловіками та жінками» з ресурсу UNECE (режим доступу: http://w3.unece.org/pxweb/dialog/varval.asp?ma=017_GE_GPG2_r&path=../database/STAT/30-GE/03-WorkAndeconomy/&lang=1&ti=Gender+pay+gар). Див. також: Симончук Олена. Професійна структура сучасної України // Соціологія теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 3. — С. 62–99

Демографическая истерия и моральная паника: репродукция как объект государственного регулирования в Республике Беларусь

Социальные и феминистские исследовательницы и исследователи уже давно проблематизировали тему женского тела как пространства для социального и властного воздействия на саму женщину путем ограничения ее лишь физиологическими особенностями. Особое внимание, в частности, уделяется способности женщины к деторождению и идеологии материнства. Женское тело конструируется в первую очередь как тело репродуктивное, материнское. Соответственно, современные исследования направлены на раскрытие практик подавления женского тела, что может выступить основанием общего освобождения женщины от навязанных ей ролей и практик поведения.

Тело как социокультурный конструкт: теоретические и аналитические рамки исследования

Особенности женского тела используются для объяснения и оправдания различий и неравенства в общественном положении и мыслительных способностях двух полов. Религия, язык, образование и культура настраивают на определенное ценностное восприятие обществом женщин и мужчин и усиливают его. В результате складываются определенные моральные нормы, основанные на гендерных различиях.

Соответственно, женское тело — это дискурсивный объект, подчиненный различным властным и социальным механизмам. Репродукция, осмысленная как «материнство», является ключевым моментом поддержания традиционного гендерного порядка и иерархии, манипулирования женской телесностью.

Проблематика материнства затронута в работах многих социально-критических исследователей, основной пафос работ которых состоит в обращении к материнству как к социальному институту, как к одной из основных стратегий конструирования женского тела. Одной из ключевых работ в данном направлении выступила книга американской писательницы и философии Адриен Рич «Рожденные женщиной», в которой автор различает материнство как институт, легализующий гендерное неравенство, и материнство как практику (отношение женщины к репродукции и детям). Исследовательница убеждена, что в большинстве культур материнство как институт является формой рабства и угнетения женщин, способом деградации женских возможностей, ограничения существования женщины одним нормативным вариантом. Это ограничение осуществляется путем использования технических или юридических средств контроля репродуктивной сферы (контрацепция, аборты, акушерство, гинекология и т. д.). А. Рич отмечает, что идеологии репродукции определяют женщину в терминах материнства, регулируя таким образом жизни всех женщин: *«Когда я стараюсь вернуться в тело молодой женщины 26 лет, беременной первый раз, я осознаю, что я была совершенно отчуждена от моего реального тела и духа институтом — не фактом — материнства. Этот институт разрешил мне только определенное видение себя, воплощенное в специальных буклетах, в романах, которые я читала, в суждениях моей свекрови, в памяти моей собственной матери, в Сикстинской мадонне или Микельанджелевской Пиете»*¹.

В современной Беларуси идеология материнства выстраивается в рамках возвращения к традиционным патриархатным ценностям. Украинская исследовательница Татьяна Журженко охарактеризовала этот процесс при помощи понятия «постсоветского традиционализма». Автор отмечает, что в большинстве постсоветских стран политические и социально-экономические трансформации сопровождались возрождением традиционалистских ценностей и серьезными изменениями в официальной идеологии семьи и семейной политики. Другими словами, возрастала социальная значимость традиционных женских ролей (жены и матери), семьи, женской репродуктивной функции.

Возврат к традиционной семье рассматривается как одна из стратегий «обновления» общества и избавления от коммунистического тоталитарного наследия, возврата к «естественным» гендерным ролям². Это проявилось в абсолютизации и идеализации роли семьи и материнства как высших ценностей.

¹ Rich A. Of woman born // Motherhood as experience and institution. — New York, London, 1995. — P.39.

² Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства. — Вильнюс, 2008.

Продуцируются обширные дискуссии, принятие определенных законодательных инициатив и апеллирование к моральной риторике. Тема репродукции и материнства мыслится не только как личная, но и как социальная, политическая ценность, т. е. именно на материнство возлагается ответственность за существование государства, нации, социума. Осуществляется редукция женской сексуальности к репродуктивной способности. И в данном случае речь уже идет не столько о биологическом воспроизводстве, сколько о культурном. Соответственно гражданские и политические права женщины получают лишь постольку, поскольку являются хранительницами и гарантами национальных традиций и стереотипных моделей поведения³.

В рамках данной статьи мы обратимся к тем политикам и практикам, которые политизируют женское тело, используя концепцию репродукции и материнства, структурируют повседневность и образ жизни женщины как автономного индивида и как гражданки, соответственно включенной в процессы национального строительства.

Эмпирическим материалом для данного исследования послужили несколько типов источников, которые позволят проанализировать проблематику репродукции как на макроуровне официальных дискурсов, так и на уровне микропрактик повседневности. Опираясь на идеи М. Фуко, исследователи⁴ выделяют два основных структурных элемента дискурса власти (официального дискурса), в которых выражается государственная политика:

- нормативные суждения — официальные директивные документы государства и правовые акты разного уровня;

- нормализующие суждения, регламентирующие повседневную жизнь, которые можно обнаружить при анализе документов общественных организаций, официальных СМИ и т.п. В рамках данного исследования таким источником выступили статьи (136 статей за период 1991–2010 годов) из газеты «Советская Белоруссия», учредителем которой является администрация Президента Республики Беларусь. На сегодняшний день газета остается основным периодическим изданием, отражающим взгляд официальной власти на социально-экономические и политические вопросы и события в стране.

Помимо этого было проведено 10 глубинных интервью с молодыми женщинами г. Минска в возрасте 25–28 лет, которые на момент интервью либо были беременны, либо уже воспитывали ребенка в возрасте не более года. Интервью были собраны в 2011 году методом «снежного кома».

³ Жеребкина И. Женское политическое бессознательное. — СПб., 2002. — С. 56–57. Yuval-Davis N., Anthias F. Woman-Nation-State. — London, 1986.

⁴ Здравомыслова Е. А.; Темкина, А. А. Государственное конструирование гендера в советском обществе // Журнал исследований социальной политики. — 2003. — Т. 1. — № 3/4. — С. 302.

Репродукция и Закон

Существенный толчок в развитии национальной политики Республики Беларусь в отношении репродукции произошел после 2000 года, когда было принято наибольшее количество законодательных документов в направлении семейно-демографической политики, охраны материнства, которые напрямую затрагивали сферу репродукции.

4 января 2002 года принимается Закон Республики Беларусь «О демографической безопасности». Следом постепенно принимаются две Национальные программы демографической безопасности на 2007–2010 и 2011–2015 года. В последней демографической программе отмечается: *«Снижение потребности в детях, утрата многодетности как национальной традиции привели к тому, что сегодня белорусская семья — это, как правило, семья с одним ребенком. <...> В этих условиях одной из первоочередных задач демографической политики должно стать возрождение авторитета семьи, семейных ценностей»*⁵.

Данные законодательные инициативы продуцирует отсылки к моральной риторике и идеологии, манипулируя понятием репродукции. Другими словами, репродукция увязывается с существованием института семьи и демографическим кризисом. Например, в качестве одной из демографических угроз выступает «деградация института семьи». Соответственно одной из составляющих обеспечения демографической безопасности становится *«формирование высоких духовно-нравственных стандартов граждан в области семейных отношений, повышения престижа семьи в обществе»*⁶. И здесь первоочередная роль отводится материнству и деторождению, которые переосмысливают репродуктивное тело женщины в терминах социальной и государственной значимости, прибегая к морально-этической риторике.

В связи с этим в стране 2006 год был оглашен годом Матери, а в 2008 году были введены ежегодные праздники «Неделя Матери» (8–14 октября) и «День Матери» (14 октября). В своем поздравлении в честь Дня матери А. Лукашенко подчеркнул: *«Материнство — самая главная миссия женщины, от которой зависит будущее стран и народов, само развитие цивилизации»*⁷.

⁵ Национальная программа демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы. Указ Президента Республики Беларусь от 11.08.2011 № 357 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=P31100357.

⁶ О демографической безопасности Республики Беларусь. Закон Республики Беларусь от 4.01.2002 № 80-З. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num8/2d829.html>

⁷ Лукашенко А. Г. Наполните каждый день миром и радостью // Советская Белоруссия. — 13.10.2007 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sb.by/post/61459>.

Параллельно начиная с 1996 года в стране внедряется гендерная политика, которая была манифестирована в принятии Национальных планов действий по достижению гендерного равенства на 1996–2000, 2001–2005, 2008–2010 и 2011–2015 года. В 2000 году был создан Национальный совет по гендерной политике при Совете Министров. Однако деятельность данного органа постоянно вызывает нарекания со стороны гендерных экспертов, так как Совет не является автономным органом и не обладает действенными рычагами влияния на государственную политику.

Теоретически гендерная политика направлена на освобождение от гендерных стереотипов и жестких предписаний в отношении роли женщины в обществе. Однако в самом содержании планов присутствуют прямые указания на закрепление за женщиной роли матери и института семьи. Например, в задачи по достижению гендерного равенства входят: *«укрепление института семьи и семейно-брачных отношений, пропаганда ценностей брака и семьи, достижение гендерного равенства в семейных отношениях, вовлечение мужчин в сферу домашнего труда и процесс воспитания детей»*⁸.

На уровне местных исполнительных программ гендерный компонент практически полностью нивелируется. Так, в системе образования гендерное воспитание закреплено на уровне Кодекса об образовании. Однако в методических рекомендациях для учреждений образования на 2009–2010 и 2010–2011 учебные года гендерный аспект полностью отсутствует, в то время как формирование культуры семейных отношений и подготовка учащихся к семейной жизни представлены в полной мере. Более того, если Национальные планы действий по обеспечению гендерного равенства не подтверждены строкой в национальном бюджете, не имеют адекватных ресурсов и механизмов для реализации, то на демографическую программу из бюджета выделяются значительные суммы.

Соответственно, принятие четырех планов и демографических программ не создало условий для развития и распространения эгалитарных ценностей, а также для освобождения общества от традиционных стереотипов.

С одной стороны, женщинам гарантирована защита их прав от дискриминации (ст.ст. 22 и 32 Конституции Республики Беларусь), они обладают определенными репродуктивными правами (в Беларуси легализованы методы контролирования рождаемости — аборты и контрацепция, репродуктивные технологии — ЭКО, суррогатное материнство, искусственная инсеминация),

⁸ Национальный план действий по достижению гендерного равенства на 2011–2015 годы. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16.08.2011 № 1101 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=C21101101&p2={NRPA}>.

создаются условия для совмещения материнства и трудовой деятельности⁹. В ближайшее время планируется принятие Закона о репродуктивных технологиях, одобренном уже и Палатой Представителей, и Советом Министров¹⁰. В Трудовом законодательстве содержатся прямые и косвенные запреты на дискриминацию женщин¹¹. Также предусмотрены дополнительные меры в целях охраны здоровья женщины (ограничение или запрет некоторых видов и форм трудовой деятельности для женщин вообще, беременных и матерей с детьми)¹². Матерям гарантированы льготы при предоставлении трудовых отпусков, а также предусмотрены социальные отпуска и пособия. За женщинами закрепляется рабочее место на время декретного отпуска (сроком 3 года). Кроме того, в стране существуют система детских учреждений и инфраструктура быта¹³. При этом декретный отпуск может быть использован не только женщиной, но и отцом ребенка или другими родственниками.

⁹ Ст. 52. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье (от 9 июля 1993 года № 278-3) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900278&p2={NRPA}>.

О здравоохранении. Закон Республики Беларусь от 18 июня 1993 года № 2435-XII [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19302435&p2={NRPA}>. Инструкция о порядке применения вспомогательных репродуктивных технологий. Постановление Министерства Здравоохранения от 2.06.2006 № 41 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.levonevski.net/pravo/norm2009/num15/d15748.html>.

Перечень медицинских показаний и противопоказаний к суррогатному материнству, порядок и объем медицинского обследования суррогатной матери, генетической матери и их супругов. Постановление Министерства Здравоохранения Республики Беларусь от 14.09.2006 № 71 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravoby.info/docum09/part12/akt12827.htm>.

О существенных условиях договора суррогатного материнства. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 04.11.2006 № 1470 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.levonevski.net/pravo/norm2009/num13/d13586.html>.

О мерах по совершенствованию акушерско-гинекологической службы Республики Беларусь. Приказ Министерства здравоохранения от 23.12.2004 № 288 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravoby.info/docum09/part18/akt18618.htm>.

¹⁰ О вспомогательных репродуктивных технологиях и гарантиях прав граждан при их применении. Проект Закона Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3951&p0=2010142001>, <http://ecocenter.by/ru/catalog/service0050/>.

¹¹ Ст.ст. 14, 16. Трудовой кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900296&p2={NRPA}>.

¹² Ст.ст. 120, 262–264. Трудовой кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900296&p2={NRPA}>.

¹³ Ст.ст. 166, 168, 183–185, 189, 265–271. Трудовой кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900296&p2={NRPA}>.

С другой стороны, закрепленные законодательно, нормы не всегда работают на практике, наблюдается большое количество лагун в эффективном функционировании законодательства. Об этом свидетельствуют красноречивые данные статистики и исследований, на основе которых можно обозначить ряд ключевых проблем.

Во-первых, в стране все еще процветает домашнее насилие в отношении женщин. Исследования показывают, что психологическому насилию в Беларуси подвергаются 4 из 5 женщин, физическому насилию подвергается каждая четвертая, экономическому — 22,4%, сексуальному — 13,1%¹⁴. По данным Министерства внутренних дел, за 2010 год в сфере семейно-бытовых отношений жертвами преступлений стали 1952 женщины, или 73,9% от общего количества потерпевших в быту¹⁵.

Во-вторых, нередки факты дискриминации женщин в трудовой сфере в связи с их возможными или существующими материнскими функциями: дискриминация при найме на работу или увольнении (женщины испытывают больше трудностей в поиске работы, чаще сталкиваются со случаями увольнения по причине беременности или частых больничных на ребенка и т. п.), преимущественная концентрация женщин в малооплачиваемых (женская зарплата по отношению к мужской составляет 73,7%) и непроизводственных отраслях (например образование, здравоохранение), существование «стеклянного потолка» для женщин (женщины чаще занимают пост служащих и специалистов, нежели руководителей) и феминизации безработицы (среди безработных, состоящих на учете более одного года, 66% — женщины). Также, несмотря на закрепленные законодательно дополнительные гарантии женщине-матери, (социальные отпуска, дополнительный свободный от работы день, дополнительные перерывы для кормления ребенка и т. д.), воспользоваться этими гарантиями женщинам часто достаточно проблематично¹⁶. Например,

О государственных пособиях семьям, воспитывающим детей. Закон Республики Беларусь от 30.10.1992 № 1898-ХП [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19201898&p2={NRPA}>.

¹⁴ Лапотко Д. Домашнее насилие в Беларуси // Медицинский портал Беларуси. 17.01.2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://103.by/article/articles_actual/2877/.

¹⁵ Справка о мерах, принимаемых органами внутренних дел по предупреждению правонарушений, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений // Материалы международной конференции «Права женщин и сбалансированная политика в области семьи, занятости и гендерного равенства: реальность и перспективы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://mintrud.gov.by/ru/new_url_512042508/new_url_1693782672.

¹⁶ Более подробно данная тема раскрыта нами в статьях:

Дискриминация женщин на рабочем месте // Наше мнение. 03.10.2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nmnby.eu/news/analytics/4962.html>; Что мы празднуем 8 марта // Новая Европа. 07.03.2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.n-europe.eu/>

во время беременности многие женщины сталкиваются с проблемой совмещения работы и наблюдения у врача:

«Да, отпроситься было проблематично. Старалась как-то выпросить такое время, чтобы после работы» (менеджер-экономист, 29 лет);

«Работа и вот эти анализы постоянно: или за свой счет надо было брать, ну или там какие-то отгулы. То есть уже подстраивалась. У нас считается, что самое главное — поликлиника, а потом уже соответственно моя работа. Поэтому для посещения врача время всегда было очень неудачное» (инженер-технолог, 26 лет).

В-третьих, размеры устанавливаемых пособий на воспитание детей даже при их регулярном пересмотре оказываются несопоставимыми со среднестатистическими затратами родителей на уход и воспитание.

Таблица 1

Размер детских пособий¹⁷

Вид детского пособия	Размер в белорусских рублях	Размер в долларах США*	Размер по отношению к средней зарплате по стране** (в %)
Пособие по беременности и родам (минимальное в месяц)	421 935	50,1	10,7%
Пособие женщинам, ставшим на учет в государственных организациях здравоохранения до 12-недельного срока беременности (единовременно)	843 870	100,2	21,5%
Пособие в связи с рождением первого ребенка (единовременно)	8 438 700	1 002,2	2,2 средние зарплаты
Пособие в связи с рождением второго и последующих детей (единовременно)	11 814 180	1 403,1	3 средние зарплаты
Денежная компенсация в связи с рождением близнецов (единовременно на каждого близнеца)	1 687 740	200,4	42,9%
Пособие по уходу за ребенком в возрасте до 3 лет (раз в месяц)	843 870	100,2	21,5%

article/2012/03/08/chto_my_prazdnuem_8_marta.

¹⁷ Детское пособие и пособие по уходу за ребенком в Беларуси // Проект Mojazarplata.by. — Режим доступа: <http://mojazarplata.by/main/ona-i-rabota/detskie-posobija/kakov-razmer-i-porjadok-vyplat-detskih-posobi-v-belarusi#anchor-1>;

Пособие одиноким матерям по уходу за ребенком в возрасте до 1,5 лет (раз в месяц)	1 476 772	175,4	37,6%
Пособие одиноким матерям по уходу за ребенком в возрасте от 1,5 до 3 лет (раз в месяц)	1 181 418	140,3	30,1%
Размер пособия на детей старше 3 лет	421 935	50,1	10,7%

* Размер пособий пересчитан в доллары США по курсу Национального банка Республики Беларусь состоянием на 1 сентября 2012 года // <http://www.nbrb.by/statistics/Rates/CurrBasket/?fromDate=2012-9-1>.

** Средняя зарплата по стране в 2012 году составляет 3 925 900 белорусских рублей, или 471,5 долларов США // <http://mojazarplata.by/main/srednjaja-zarplata>.

По данным опроса сайта *Mojazarplata.by*, в котором приняли участие более 500 человек, 55% родителей тратят детское пособие меньше чем за неделю. На неделю пособия хватает 27,3% опрошенных, на две — 9,6%, на три — 0,4%. Растягивать на целый месяц эту сумму удастся 1,4% участникам опроса¹⁸.

Подобную ситуацию можно проиллюстрировать и мнениями молодых женщин (г. Минск):

«Пособия маловато. Если учесть, сколько стоят памперсы, детское питание, получается, что маме на себя (на прокладки те же) потратить вообще нечего, не говоря о том, что маме тоже надо и голову помыть, и что-то одеть. Поэтому попадаешь в полную финансовую зависимость от мужа» (психолог, 26 лет);

«Вот мы сейчас еле живем вдвоем на две зарплаты. Стараемся как-то подзаработать. А когда мы будем жить на одну зарплату втроем — этого я вообще не представляю. Тяжело будет очень. Государство стимулирует к тому, чтобы рожали, но ничего для этого не делает, так скажем. Реально спросить у человека, который решает дать пособие, чтобы он расписал, что можно на эти денюжки купить. Сейчас детская одежда стоит на уровне взрослой. Некоторым ничего не остается делать, как заходить в сэконд-хэнд и покупать одежду вторых рук, и тем не менее, даже покупая такую одежду на пособие не проживешь в месяц» (инженер-технолог, 26 лет);

«Я 22 сентября ушла в декретный отпуск — и все: я осталась без работы, без зарплаты, а дородовые, которые начисляют по больничному, я получила только 4 ноября. Все это время я сидела без денег... Ладно, пока я беременная, могу съесть картошки жаренной, без излишеств. А родиться ребенок, что я младенцу скажу?»

¹⁸ Более половины родителей тратят детское пособие меньше, чем за неделю (см. проект *Mojazarplata.by*. — Режим доступа: <http://mojazarplata.by/main/ona-i-rabota/she-and-family/detskie-posobija-2010>).

«Ты подожди, не кушай, не хоти, пускай у тебя не просыпается это желание или там не пидай в этот памперс, потому что у меня нет денег?» (учитель-дефектолог, 27 лет).

Все это свидетельствует о противоречии между интенцией развивать поддержку семей и наличием материальных, организационных и людских ресурсов для этого. Данные выдержки из интервью удачно иллюстрируют, что за фразой «маленькое пособие» стоит постоянный труд по выживанию, поиску источников дохода и т. п., и главную ответственность за это несет женщина. Идеология материнства не предполагает обсуждения кондиционеров, растяжек, прокладок и т. д., игнорируя повседневный приватный образ жизни женщин. Этот опыт невидим для мужчин-парламентариев, которые, как и большинство представителей мужского пола, не были в декретном отпуске, крайне редко посещают поликлиники и др. Для современной белорусской женщины семья становится ресурсом экономического выживания, так как других возможностей государство ей не предоставляет.

Наконец, репродуктивные права женщин постоянно подвергаются нападкам как со стороны экспертов и специалистов, так и со стороны представителей религиозных организаций.

Так 7 марта 2012 года было принято Постановление Министерства здравоохранения №15 «О внесении изменений в перечень лекарственных средств, реализуемых без рецепта врача», согласно которому оральные контрацептивы попали в число лекарств, которые с 1 июля 2012 года будут отпускаться только по рецепту врача.

Обсуждение нового Закона о репродуктивных технологиях в свое время вызвало обширные дискуссии как со стороны экспертов, так и со стороны представителей религиозных организаций. Разработчики Закона предлагают внести ограничение на проведение ЭКО только для людей, состоящих в браке¹⁹ и до возраста 50 лет²⁰. Также согласно Закону суррогатной матерью может стать только женщина в возрасте от 20 до 35 лет, состоящая в браке и имеющая уже одного ребенка²¹.

В свою очередь, ряд экспертов выступили с резкой критикой законопроекта, так как по их мнению положения закона противоречат *«многовековым национальным традициям, подрывают основы социальной стабильности белорусского общества и несут в себе пагубное воздействие на традиционные*

¹⁹ Почему одиноких женщин лишают права иметь ребенка // Портал Open.By. 14.10.2011. — Режим доступа: <http://news.open.by/health/63717>.

²⁰ Репродуктивность в законе // 21.BY. 29.01.2011. — Режим доступа: <http://news.21.by/society/2011/01/29/240734.html>

²¹ Репродуктивность в законе // 21.BY. 29.01.2011. — Режим доступа: <http://news.21.by/society/2011/01/29/240734.html>

семейно-брачные отношения, являющиеся залогом дальнейшего устойчивого развития»²².

Белорусская Православная Церковь и Минско-Могилевская Римско-Католическая архиепархия предлагают также внести ряд дополнений и изменений в Закон «О здравоохранении». В связи с этим они направили свои предложения в Палату представителей Национального собрания. Речь идет о запрете аборт и ряда репродуктивных технологий (ЭКО, суррогатное материнство), операций по изменению пола: *«Искусственное прерывание беременности (аборт) недопустимо. С момента зачатия всякое посягательство на жизнь будущей человеческой личности преступно... Искусственное прерывание беременности противоречит принципам защиты материнства и детства. <...> Современные вспомогательные репродуктивные технологии не соответствуют нравственности и считаются неприемлемыми как противоречащие семейным ценностям и традициям семьи — союза мужчины и женщины»*²³.

В последней демографической программе также указывается, что в целях укрепления здоровья населения и увеличения ожидаемой продолжительности жизни планируется осуществлять *«профилактику аборт, основанную на сотрудничестве государства, религиозных конфессий, общественных организаций и средств массовой информации»*²⁴. При этом проблематика рассуждений о репродукции сопровождается полным отсутствием сексуального просвещения, низкими показателями по использованию гормональной контрацепции в стране (19,6% женщин) и распространенностью аборт как метода регулирования рождаемости (в 2010 году было зарегистрировано 33 тыс. аборт, или 13,5 на 1000 женщин в возрасте 15–49 лет, или 31 на 100 родов), высоким уровнем заболеваемости венерическими болезнями (в 2010 году на учете больных сифилисом состояло 6507 человек (68,6 на 100 тыс. человек населения), а также широкой распространенностью подростковых беременностей (в 2010

²² Белобородов И. И. Вспомогательные репродуктивные технологии как фактор демографической деградации (демографическая экспертиза законопроекта «О вспомогательных репродуктивных технологиях» Республики Беларусь) [Электронный ресурс] // Демографические исследования. — 2012 — № 13. — Режим доступа к журналу: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=2035.

²³ Резолюция о внесении дополнений и изменений в Закон Республики Беларусь «О здравоохранении» // Официальный портал Белорусской Православной Церкви. 30.10.2012. — Режим доступа: <http://www.church.by/resource/Dir0301/Dir0302/2012/Page4795.html>

²⁴ Национальная программа демографической безопасности Республики Беларусь на 2011–2015 годы. Указ Президента Республики Беларусь от 11.08.2011 № 357. — Режим доступа: http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=P31100357

году на девушек в возрасте 15–19 лет приходилось 5,6% от общего количества беременностей)²⁵.

Проблематика контрацепции напрямую связана с фундаментальными вопросами о том, каким образом репродуктивный процесс можно контролировать и кто имеет право осуществлять этот контроль. В данном случае государство делегирует такое право себе. Связано это с тем, что женщина рекрутирована государством и как работница, и как мать. Воспринимаемая как «репродуктивный потенциал» и «демографический резерв», женщина вынуждена следовать указаниям «сверху», не обладая возможностью самой распоряжаться полнотой репродуктивных прав.

Таким образом, законодательно закрепленные нормы на практике остаются лишь идеологемами. Более того, уже на уровне нормативных документов широко распространенными являются эмоционально-оценочные отсылки к материнству как основному предназначению женщины.

Эмоции и коннотации: нормативные суждения о репродуктивном теле женщины²⁶

В последнее десятилетие в Беларуси усиливаются дискуссии в отношении семейно-демографической проблематики. Причем в большей мере они носят характер морально-оценочных суждений.

В первую очередь следует отметить, что люди, имеющие прямое отношение к государственной политике в стране, часто позволяют себе достаточно недвусмысленные высказывания в отношении роли женщины в обществе. Так, Лидия Ермошина, председатель Центризбиркома, комментируя в очередной раз участие женщин в политической акции протеста 19 декабря 2010 года, отметила: *«Я ужасно разочарована женской частью молодого поколения: они отвратительные матери, они скверные жены, они недобрые, немилосердные люди. Поэтому надо их быстрее призывать к борцу, детям, книгам и так далее. Я считаю так, а борц — это то, что попало на язык, символ домашнего уюта. Не обязательно борц — можно торт печь. А еще лучше — книжку своему ребенку почитать. Давно эти дамочки, которые блуждали по этой площади, книжки своим детям читали? Я — фанатичная мать. Я считаю, что если ты становишься матерью, для тебя не существует ничего, кроме твоего ребенка. Все остальное может существовать, но где-то на втором месте. Ты женщина и мать. Нельзя*

²⁵ Статистический ежегодник Республики Беларусь. — Минск, 2011. — С. 79, 228, 236.

²⁶ Результаты данной части исследования были презентированы в статье: Шурко Т. «Обязательное материнство»: репродуктивное тело женщины как объект государственного регулирования (на материале газеты «Советская Белоруссия») // Laboratorium. — 2012. — № 2. — РР. 69–90.

доводить эмансипацию до абсурда. Если человечество погибнет, то по вине женщин. Ведь они забывают свое предназначение женщины и матери»²⁷.

Александр Лукашенко, Президент страны, в свою очередь, на вручении наград многодетным матерям и женщинам, отличившимся в труде в преддверии 8 марта 2012 года, сказал: «Нет важнее и почетнее для женщин миссии, чем материнство, рождение и воспитание детей, бережное отношение к семейным ценностям. Крепкая семья, здоровые дети — это не только счастье родителей, но и основа благополучия страны, ее надежного будущего»²⁸.

Анализ статей в ведущей государственной газете страны «Советская Белоруссия» показывает, что посредством СМИ транслируются четкие нормативные концепции, которые осмысливают репродуктивное женское тело в рамках семейной и демографической риторики. В обсуждении проблемы репродукции можно обозначить несколько ключевых моментов, которые отсылают нас к понятиям «моральной паники» и «демографической истерии», т.е. используют морально-этические установки в определении стандартов существования репродуктивного тела женщины.

Важным компонентом в статьях выступает продуцирование *дискурса угроз*. Современная демографическая ситуация в Беларуси определяется в таких понятиях, как *демографический кризис, неблагоприятная/неблагополучная демографическая ситуация, демографическая яма, демографические ножницы, белорусский крест*. Данная проблематика мыслится в терминах угрозы существованию нации, национальной безопасности. В связи с этим для подтверждения кризисных явлений активно привлекаются статистические данные о снижении рождаемости, количестве абортов, материнской и младенческой смертности, а также экспертные мнения:

«Если мы хотим действительно выйти из системного демографического кризиса, не стать «последними из могикиан», нужно изменить вот эту самую моду, поднять престиж семьи и детей»²⁹;

«Что сегодня слышит девочка с экрана телевизора? Что главное — карьера! Конечно, женщина должна состояться как профессионал, но, в сущности, чем большей свободы она добивается, тем дальше отходит от семьи и материнства. Надо ли нам активно приветствовать такое «освобождение»³⁰?»

«Так достала эта печальная статистика, что страшно становится: кому мы нужны будем на старости лет? Население стареет, демографическая угроза из аккуратных статистических столбцов вырывается на свободу

²⁷ <http://charter97.org/ru/news/2011/12/15/45817/>

²⁸ <http://www.sb.by/post/127668/>

²⁹ Кусливая Л. Добрая примета // Советская Белоруссия. — 05.05.2001. — С. 13.

³⁰ Габасова Л. Задача для поколения next // Советская Белоруссия. — 22.04.2005. — С. 6–7.

и приобретает зловещий смысл. И возникают извечные вопросы: кто виноват? что делать? Виновных нашли быстро — это женщины, делающие аборты (более 90 тысяч ежегодно)»³¹.

Ответственность за прирост населения возлагается на женщин, и государственная политика направлена на активизацию их репродуктивного поведения. Причем обозначенные угрозы, соответственно, требуют переосмысления роли женщины в процессах воспроизводства не как вопроса выбора, а как вопроса долга.

Одним из компонентов построения идеологии «материнства» становится **легитимация определенного типа материнства** и наделения его категориями социальной нормы. «Возвращение к традиционной семье» видится как движение к нормальному цивилизованному обществу, возвращение к естественному порядку, нарушенному коммунистической политикой разрушения семьи. При этом издержки западного феминизма, либерализация секса и легитимация гомосексуальных отношений подвергаются суровой критике. Это проявляется также в дискуссиях об абортах. Материнство в статьях представлено как социально нормальное поведение для женщин, в то время как явления, препятствующие деторождению, осуждаются. В Беларуси искусственное прерывание беременности всегда было разрешено, однако в официальной риторике проявляется крайне негативное к нему отношение: *«В демографически неблагоприятной стране, такой как наша, искусственное прерывание беременности не должно быть едва ли не самой распространенной и, что немаловажно, доступной операцией. Это очевидно. Но сейчас прерывание беременности входит в государственный минимальный стандарт здравоохранения, для него практически не предусмотрено ограничений. Что это значит? А то, что эта операция — вполне доступна»³²*. При этом вопросы контрацепции, предупреждения венерических заболеваний всегда связываются с идеей о рождении здорового потомства. Иначе говоря, государство следует такой логике: нужно позаботиться о здоровье женщины, чтобы она родила здоровых детей. Контрацепция приемлема только в том случае, если в итоге женщина все-таки родит ребенка.

Переосмысливаются и вопросы репродуктивных технологий. Новые репродуктивные технологии, используемые для преодоления бесплодия, в 1990-х годах в статьях газеты осуждались как нечто вторгающееся в «святая святых»: *«Этот нарождающийся бизнес — торговля детьми — мне кажется*

³¹ Ольга П. Аист прилетает все реже... // Советская Белоруссия. — 30.05.2003. — С. 4.

³² Габасова Л. Без боли и страха избавит от... ребенка // Советская Белоруссия. — 23.02.2002. — С. 21.

особенно разрушительным и страшным»³³. Но постепенно формируется уже иное представление, согласно которому новые технологии призваны помочь женщине исполнить ее главное «предназначение»: «...примерно каждый четвертый брак бесплоден. И по этой причине супруги находятся на грани развода. Скажем откровенно: в некоторых случаях медики бессильны. Единственный выход — суррогатное материнство, которое можно сравнить с соломинкой для утопающего»³⁴. Новые репродуктивные технологии рассматриваются в текстах как средства для реализации своей детородной функции каждой женщиной, независимо от физиологических показаний. При этом официальный дискурс строится на идеализированном и утрированном образе материнства, в котором акцентируются лишь позитивные моменты:

«И вместе с первым криком этого маленького человечка, который так настойчиво сражался в течение долгих часов за свою жизнь, в нашу жизнь приходила великая радость»³⁵;

«Медики считают, что роды в абсолютном большинстве случаев омолаживают женский организм. Это, конечно, потрясение, но с положительным эффектом»³⁶;

«...поверь, что самое прекрасное время в жизни женщины — ожидание ребенка»³⁷.

Романтический дискурс выполняет функцию создания позитивного образа материнства, репродукции. Этот процесс идеологизирует женское тело, наделяя его многими эмоционально окрашенными значениями. Другими словами, конструируется установка, в соответствии с которой материнство и рождение детей, безусловно, должно вызывать позитивную реакцию. Рождение детей представлено как непреложная ценность, которая увязывается с такими категориями, как «счастье», «радость» и т.п. Только выполнение своей репродуктивной функции может помочь женщине обрести истинное счастье. Идеологическая система строится таким образом, что женщина должна ощущать транслируемый ей долг (рождение детей) как собственное желание обрести то, что является ценным для общества.

³³ Кусливая Л. Рожу ребенка. Хотите купить? // Советская Белоруссия. — 08.07.1999. — С. 4.

³⁴ Щедренок Т. Интересное положение // Советская Белоруссия. — 18.10.2007. — С. 10.

³⁵ Сулимова Т. Банальность // Советская Белоруссия. — 09.01.2009. — С. 8.

³⁶ Габасова Л. Как не остаться у разбитого корыта // Советская Белоруссия. — 13.10.2001. — С. 5.

³⁷ Пересада О. А. Подготовка к беременности // Советская Белоруссия. — 27.02.2009. — С. 23–24.

В статьях «Советской Белоруссии» говорится, что нормальное материнство — это многодетное материнство, реализуемое в гетеросексуальном браке здоровыми женщинами определенного возраста. Закономерным следствием процессов нормализации становится **патологизация любых «ненормативных» проявлений.**

Во-первых, осуждается сам факт отказа от материнства. Так, в газете представлены статьи, призванные дать оценку такому феномену как child-free, или «свободные от детей». Согласно этим статьям child-free — это люди, которые не желают размножаться, новомодная философия, детская болезнь капитализма, побочный продукт социальных перемен, детофобия. Данные формулировки имеют очевидные негативные коннотации. В своих статьях авторы прибегают к открытой патологизирующей риторике. При этом в качестве экспертов привлекаются врачи, психиатры, психологи. Приведу высказывание психотерапевта Минского детского психоневрологического диспансера Ольги Гладкевич: «Чайлд-фри замахнулись на отрицание жизни как таковой. <...> Как врач могу предположить, что во главе чайлд-фри стоят личности, которых психологи называют акцентуированными и психопатическими. <...> Психиатры знают, что искажение инстинктов говорит о глубине поражения психики и ухудшает прогноз заболевания. Мы это наблюдаем у больных шизофренией или психопатией. Так что настроения чайлд-фри — сигнал очень тревожный прежде всего для самих идеологов движения»³⁸. В другой статье автор указывает на то, что «детофоб» — человек душевно дефектный и духовно больной, потому что не любит детей — значит, не любит жизнь, а не любит жизнь — значит, любит смерть, логика такова»³⁹. Это свидетельствует о том, что материнство как официальная идеология не может быть подвергнуто критическому анализу или вообще быть отвергнуто.

Во-вторых, не принимаются любые отклонения от нормативной концепции материнства — «одинокое» материнство, рождение детей в «раннем» или «позднем» возрасте. «Одинокое» материнство, например, осмысливается как проблематичное для самой женщины и для ребенка: «...такая женщина с одной стороны на порядок сокращает свои шансы устроить собственную судьбу, с другой — годами живет на грани стресса. У нее нет тыла, нет свободного времени и нет права заболеть. Между тем, как доказано медиками, и неустроенность, и постоянное беспокойство одинокой матери, и ее разочарованность напрямую отражаются на ребенке. В результате он нередко вырастает нервным и неприспособленным к жизни»⁴⁰.

³⁸ Габасова Л. Заводите детишек. Вы оставите о себе добрую память // Советская Белоруссия. — 19.05.2007. — С. 5.

³⁹ Габасова Л. Почему молчат гены // Советская Белоруссия. — 20.07.2002. — С. 7.

⁴⁰ Тамерланова Л. Рожупособственномужеланию // Советская Белоруссия. — 04.08.2001. — С. 5.

Газетные статьи постоянно обращаются к понятию «биологических часов». «Раннее» или «позднее» материнство подвергаются общественному осуждению:

«Положение юных мам — просто драматическое. Рождение детей до наступления биологической и социальной зрелости — большой риск для здоровья и самой юной женщины, и ее ребенка. Самостоятельно не только воспитывать, но даже ухаживать за ребенком девочки-мамы не могут. А как окончить школу, получить профессию?»⁴¹;

«...в любом случае беременность планировать нужно до 35 лет. Если по каким-либо причинам не получилось «вовремя», тогда чем раньше, тем лучше, поскольку к 49 годам вероятность зачать, выносить и родить здорового ребенка не превышает и одного процента»⁴².

Таким образом, установление нормативного возраста материнства становится эффективной стратегией манипулирования женским сознанием.

Итак, в постсоветской Беларуси материнство остается ключевым компонентом осмысления роли репродуктивного женского тела. Газетные статьи политизируют женское тело, которое представлено как находящееся на пересечении личного опыта и государственной семейно-демографической политики. От каждой женщины ожидается выполнение своей репродуктивной функции. Однако осуществить практику деторождения женщина должна по определенным правилам и при определенных условиях. Транслирование нормативной концепции материнства одни явления закрепляет как социально желательные, а другие, не вписывающиеся в эту матрицу, «патологизирует».

БПЦ и христианские ценности⁴³

В Беларуси устанавливается достаточно опасное направление сотрудничества Белорусской православной церкви (далее — БПЦ) и государства. Выше мы обозначили, что церковь пытается вмешиваться в законодательство, касающееся репродуктивных прав женщин. В официальной риторике все чаще появляются заявления о «христианских ценностях» как основе белорусской нации.

⁴¹ Кусливая Л. Дети детей // Советская Белоруссия. — 03.06.2009. — С. 3.

⁴² Мохор В. Любовь с обязательствами // Советская Белоруссия. — 03.11.2010. — С. 10.

⁴³ Результаты данной части исследования были презентированы в статье: Щурко Т. Белорусская православная церковь наступает! // Новая Европа. — 12.04.2012. — Режим доступа: http://n-europe.eu/article/2012/04/12/belaruskaya_pravoslavnaya_tserkov_nastupaet.

Так, в ходе встречи с Патриархом Московским и всея Руси Кириллом 25 сентября 2009 года в г. Минске Александр Лукашенко заявил: «Мы верим, что потенциал православия, возможности расширения его влияния в обществе еще далеко не исчерпаны. Единными усилиями нам удалось преодолеть последствия периода безверия и нигилизма. Теперь очень важно продолжить взаимодействие государства и церкви по укреплению моральных устоев общества, сохранению культурного наследия и развитию социального служения. Белорусы, познавшие цену войн и бедствий, никогда не изменят единству славянских народов, основанному на православных традициях и культуре»⁴⁴. И связано это с тем, что в последние годы было подписано несколько документов, которые легитимировали сотрудничество государства и БПЦ по разнообразным направлениям политики.

В 2003 году было подписано Соглашение о сотрудничестве между Республикой Беларусь и БПЦ. Таким образом, государство легитимировало роль и статус Церкви в стране, обозначив ее как «*один из важнейших социальных институтов, чей исторический опыт, духовный потенциал и многовековое культурное наследие оказали в прошлом и оказывают в настоящем существенное влияние на формирование духовных, культурных и национальных традиций белорусского народа*» (статья 1 Соглашения)⁴⁵.

Приняты программы сотрудничества БПЦ практически со всеми Министерствами — внутренних дел, здравоохранения, информации, культуры, обороны, образования, по чрезвычайным ситуациям, природных ресурсов, спорта и туризма, труда и соцзащиты, а также с Национальной академией наук⁴⁶.

Подобное признание Церкви соотносится с общей установкой государства на традиционную патриархатную модель устройства общества. Соответственно, государство и церковь, ссылаясь на понятия традиций народа и христианских ценностей, находят друг в друге действенных партнеров. Из этого следует, что государство поддерживает (в лице религиозных институтов) неравномерное распределение властных ресурсов между полами и способствует их удержанию в системе властных отношений и социальной иерархии.

Закономерным результатом Соглашения становится проведение ряда мероприятий, которые призваны еще больше подчеркнуть роль и статус БПЦ в стране. Так, например, 15 марта 2012 года на базе Национальной академии наук прошел круглый стол «Религиозный фактор национальной безопасности

⁴⁴ <http://brsm.vitebsk.biz/news/232/?print>

⁴⁵ Соглашение о сотрудничестве между Республикой Беларусь и Белорусской Православной Церковью от 12 июня 2003 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://church.by/resource/Dir0009/Dir0015/>.

⁴⁶ <http://www.church.by/resource/Dir0009/Dir0015/Dir0442/>

Беларуси», на котором БПЦ в лице руководителя направления по защите материнства и семейных ценностей Минской епархии иерея Дмитрия Гриценко выразила свою позицию в отношении направления гендерной политики в стране: *«Сегодня в России уже бурно ведутся, а у нас только начинаются обсуждения нового для нас понятия — гендерное равенство. Конечно, не надо быть пророком, чтобы понять, что здесь речь идет об узаконивании однополых греховных связей»*⁴⁷. В ходе круглого стола было также обозначено, что БПЦ нацелена на усиление своего влияния на государственную политику: *«Андрей Алешко, заведующий юридической службой Белорусской Православной Церкви, отметил, что принцип «Церковь, религия отделена от государства» в настоящее время исключен из белорусского законодательства и существует лишь как стереотип в сознании некоторых граждан. И возможности сотрудничества, в том числе в преодолении демографического кризиса, необходимо использовать на 100 процентов»*⁴⁸. Соответственно, БПЦ намерена усиливать свои позиции на государственном уровне, активно продвигая при этом религиозную доктрину, направленную на традиционные патриархатные ценности. Эти ценности призваны транслировать гендерное неравенство, четко задавая представления о «мужественности» и «женственности».

Уже заметно усиление активности в направлении сферы образования и здравоохранения. В отношении сферы образования БПЦ очень четко определила свои цели и претензии: *«С православной точки зрения желательно, чтобы вся система образования была построена на религиозных началах и основана на христианских ценностях»*⁴⁹. Последняя программа сотрудничества БПЦ и Минобразования содержит в качестве одного из ключевых компонентов необходимость обеспечения *«духовно-нравственного воспитания учащихся на православных традициях белорусского народа»*. Оно должно, по задумке авторов, включать в себя *«проведение совместных мероприятий по гендерному и семейному воспитанию молодежи на основе христианских ценностей»*⁵⁰. Таким образом, в программном документе гендерное воспи-

⁴⁷ <http://gaybelarus.by/naviny/belarus/cerkov-vystupaet-protiv-uzakonivaniya-odnopolyh-grehovnyh-svyazei-surrogatnogo-materinstva-i-boitsya-chto-v-belarusi-budet-10-polov-kak-v-skandinavii-video.html>

⁴⁸ http://sobor.by/page/U_Belarusi_est_shansi_na_demograficheskoe_vozrodenie

⁴⁹ О содержании и формах сотрудничества Белорусской Православной Церкви с государственными органами управления и учреждениями образования Республики Беларусь. Циркулярное письмо правящим архиереям, благочинным, настоятелям приходов Белорусской Православной Церкви [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.church.by/resource/Dir0009/Dir0015/Page0551.html>.

⁵⁰ Программа сотрудничества Национальной академии наук Беларуси и Белорусской Православной Церкви от 22.03.2004 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.>

тание увязывается с установкой на «христианские ценности», что вступает в противоречие с тем, что гендерный подход призван в сфере образования освобождать учебно-воспитательный процесс от наиболее жестких стереотипов, а также расширять образовательное пространство для проявления индивидуальности и развития личности каждого ученика/ученицы, воспитывать их в духе равноправного (эгалитарного) партнерства женщин и мужчин во всех сферах жизнедеятельности⁵¹.

Помимо недавних принятых мер БПЦ в отношении правок в Закон о здравоохранении, касательно репродуктивной сферы ранее предпринимались и другие меры. Так, подписано Соглашение о сотрудничестве между Церковью и Минздравоохранения.

16 декабря 2011 года в г. Минске Министерство здравоохранения и Белорусский экзархат провели международную конференцию «Демографическая безопасность и современные технологии сбережения репродуктивного здоровья». Основные доклады на конференции были направлены на трансляцию семейных ценностей, многодетного материнства, пропаганду рождаемости и сокращения аборт и использование контрацепции в семейных парах («контрацептивы изменяют физиологию, чтобы сделать супружескую близость бесплодной», «раннеабортные противозачаточные средства (гормональные таблетки, спирали) неприемлемы морально»). Главный акушер-гинеколог отдела медицинской помощи матерям и детям Министерства здравоохранения заявил о необходимости продвижения проекта, имеющего целью «общественный мораторий на аборты»⁵².

Показательно, что в дискуссию с БПЦ о репродуктивном здоровье включились не просто ученые и специалисты, а чиновники от медицины, которые впоследствии будут принимать участие или оказывать влияние на принятие тех или иных законопроектов. И вместо того, чтобы, используя статистику по абортам, наконец-то создать в школах эффективные программы сексуального образования и подвергнуть критике репрессивность медицинской системы, особенно гинекологии в отношении женщин, Министерство здравоохранения занимается замалчиванием проблем и транслированием «религиозных» идеологием.

Церковь как социальный институт очень консервативна, что в полной мере распространяется и на гендерные отношения. При этом она претендует на закрепление своей идеологии не только как доминанты для верующих,

church.by/resource/Dir0009/Dir0015/Dir0442/Page0463.html.

⁵¹ Гендерный подход в педагогике и образовании // Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ. — М., 2008. — С.165–188.

⁵² <http://www.church.by/resource/Dir0301/Dir0302/2011/Page4008.html>

но и вообще для всей страны. Это происходит за счет дискурсивного смешения понятий ценности/традиции народа, нации и христианские/православные ценности, которые в официальной риторике государства часто взаимозаменяются. Конечно, религиозно-этические нормы еще не обрели статус закона и не стали обязательными для всех. Однако церковь всеми силами пытается сделать свою позицию и идеологию общепринятыми, особенно посредством усиления своего влияния в сфере образования.

Выводы

Обсуждения репродукции как на законодательном уровне, так и в СМИ идет в тесной связке с морально-оценочной риторикой. Государственная политика видится нам как служащая целям использования женщины как трудового и репродуктивного ресурса, подменяя понятие равных возможностей понятием создания условий для выполнения женщиной ролей матери, работницы, основной воспитательницы детей, заботящейся о семье и доме. Политика государства, предполагая проведение некоторых эмансипаторных мероприятий для женщин, на практике оказывается неэффективной и часто декларативной в связи с акцентированием важности сохранения традиционных ролей и семьи на фоне усиливающейся семейно-демографической политики.

Между приватным и публичным: конструирование идентичности *childfree* и причин репродуктивного выбора

Добровольная бездетность, или чайлдфри (*англ.* *childfree*), является относительно новым явлением на постсоветском пространстве. Безусловно, люди, которые принимали решение не иметь детей, были и раньше, однако подобные случаи замалчивались, из-за чего сделавшие подобный выбор были невидимы.

Как же и почему в современном белорусском обществе, ориентированном на традиционные ценности и семью, появляются чайлдфри? Под влиянием чего осуществляется такой выбор и с какими сложностями сталкиваются такие люди?

Чтобы получить ответы на эти и другие вопросы, нами были проведены интервью с людьми, которые называют себя чайлдфри (всего 8 человек — 6 девушек, 2 парня), в ходе которых затрагивались следующие вопросы: взаимодействие с людьми; отношения в семье или партнерстве; карьера; выбор не иметь детей; давление со стороны общества; актуальность чайлдфри-сообществ; демографическая и социальная политика Беларуси, СССР; условия, необходимые для рождения ребенка (в случае, когда речь шла об отложенном рождении).

Причины добровольной бездетности

Причины, в связи с которыми информанты приняли решение не иметь детей, оказались весьма типичными. Проанализировав их, мы выделили 6 основных факторов: ориентация на карьеру (3 информантки); нежелание брать на себя большую ответственность (3 человека); отсутствие желаемого уровня благосостояния (2 информантки); моральная неготовность иметь ребенка

(3 информантки); отсутствие партнера (1 информантка); негативное отношение к детям (2 человека, оба — парни).

Как видим, важное место в жизни девушек-чайлдфри занимает работа, поэтому и примеры, которые они приводят в ходе беседы, в подавляющем большинстве касаются работы. Информантки, которые на рынке труда присутствуют уже довольно длительное время, с удовольствием и гордостью говорят о своих достижениях: «Я — топ-менеджер в области журналистики, т. е. главный редактор» или «Я — ведущий HR-менеджер в IT-компании». Информантка же, которая на рынке труда присутствует недавно, много говорит о карьерных планах. Выбор этих женщин не иметь (пока) детей обусловлен тем, что отсутствие последних позволяет им быть максимально эффективными и успешными в работе.

Опрошенные чайлдфри характеризуются высокой степенью ответственности: несколько информантов в беседе упомянули о том, что родительство является очень ответственным шагом. Одна информантка, например, отметила: «На данный момент я понимаю, что мне без него [ребенка — О. П.] проще и, как это сказать, эффективнее. Ну нет у меня потребности сейчас вкладываться в это. Ребенок — это серьезный проект, а если уж ты что-то делаешь, то делай это качественно. На то, чтобы сейчас сделать качественного ребенка, у меня, наверное, не хватит ресурса ни внутреннего, ни материального».

Опрашиваемые чайлдфри высказывали определенные опасения по поводу возможного изменения своего материально-финансового благополучия, которое может пошатнуться/ухудшиться с появлением ребенка.

Ситуация одной информантки несколько выделяется, так как ее нежелание иметь детей обусловлено определенными обстоятельствами. Дело в том, что эта женщина жила с матерью, которая имела психическое расстройство, к тому же устройство личной жизни и рождения детей не были целью для данной информантки.

Как уже было упомянуто выше, двое молодых людей назвали в качестве причины, по которой они не хотят иметь детей, негативное отношение к последним. У одного из них нет потребности «о ком-то заботиться, воспитывать этого кого-то». «Это будет совершенно самостоятельный, ЧУЖОЙ человек со своими закидонами, тараканами, плюсами и минусами. Чужой, которого я буду обязан априори впустить в свою жизнь и полюбить без вариантов», — считает этот информант. Второй же молодой человек объясняет свое нежелание иметь детей негативным личным опытом (он ушел из дома в 15 лет после рождения брата).

Весьма показательным является то, что ни одна из информанток не сказала о том, что испытывает неприязнь к детям, в то время как молодые люди прямо и без

колебаний сделали это. Предполагаем, это связано с тем, что негласно у женщин нет права признаться в подобных чувствах из-за наличествующих в обществе представлений о врожденном «материнском инстинкте» и «главном женском предназначении» быть матерью, которые якобы по определению гарантируют «теплые чувства» к детям.

Добровольная бездетность и/или отложенное родительство?

Считаем нужным обратить внимание на еще один любопытный момент. Три информанта из восьми говорили о себе как о чайлдфри, однако при этом их выбор не иметь детей не был категоричным и окончательным: девушки допускали, что с течением времени и при определенных обстоятельствах они могут изменить свое решение. Как заметила одна из информанток, *«жизнь — она такая, очень непредсказуемая штука»*, комментируя возможность изменения своей позиции по поводу отказа от рождения детей. Таким образом, по сути, в данном случае речь идет скорее об отложенном родительстве, чем о добровольной бездетности.

С одной стороны, это выглядит парадоксом. Люди, называющие себя чайлдфри, состоящие в сообществах чайлдфри в Живом Журнале и социальных сетях и прекрасно знающие, что чайлдфри — это осознанная добровольная бездетность, на самом деле ими не являются. Почему же так происходит и чем это можно объяснить?

Если посмотреть на мотивацию чайлдфри к принятию решения не иметь детей и мотивацию тех, кто откладывает рождение ребенка, часто причины у обеих групп одинаковы. К тому же, очень часто и те, и другие имеют одинаковые или близкие ценностные установки, в связи с чем нет ничего удивительного в том, что в итоге эти люди объединяются в одну группу.

И еще один важный факт. Согласно результатам лонгитюдного исследования, проведенного австралийскими исследователями¹, часто люди, планирующие более позднее родительство, могут изменить свое решение и пополнить ряды добровольно бездетных, и наоборот.

Согласно обывательскому мнению и информации СМИ к чайлдфри часто относят не только тех, кто сделал осознанный и окончательный выбор не иметь детей, но и тех, кто откладывает рождение ребенка. Для традиционно настроенного в вопросах деторождения большинства, как правило, чайлдфри и отложенное родительство являются понятиями одного порядка, так

¹ Исупова О. Добровольно бездетные, или «свободные от детей» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.polit.ru/analytics/2010/10/15/childfree.html?sms_ss=livejournal&at_xt=4ce4ffc736a8b333,0.

как оба этих выбора не являются социально одобряемыми. Такое положение вещей можно объяснить тем, что люди в своем большинстве ориентированы на традиционную семью и руководствуются в своих суждениях стереотипными представлениями об обязательности рождения детей. В связи с этим чужой выбор не иметь детей представляется чем-то диким, глупым, незрелым, и традиционно мыслящее большинство не признает такой выбор легитимным. К тому же, что касается именно женщин, существуют также негласные предписания о том, что основным предназначением женщины является рождение и воспитание детей, а основной сферой ее деятельности — обустройство быта и поддержание комфортной атмосферы в семье.

Регулирование и дисциплинирование репродуктивного поведения

Практически все информанты (кроме парня 23 лет) в большей или меньшей степени ощущают давление со стороны общества из-за своего выбора не иметь детей. В подавляющем большинстве случаев оно исходит со стороны родителей, родственников, друзей, реже — со стороны посторонних людей или работодателей.

Почти все информанты отметили, что наибольший прессинг исходит со стороны тех родственников/друзей, которые уже имеют детей. Это связано с тем, что люди, которые придерживаются традиционных взглядов на распределение ролей и нормативного жизненного сценария, маргинализируют и пытаются дисциплинировать тех, кто выбирает на своем жизненном пути иные практики. Например, подруга одной из информанток как-то озвучила, что та является «ущербной», потому что у нее нет мужа и ребенка. Другая информантка в беседе упомянула о своеобразной акции, которую устроили родственники в ее последний день рождения, когда они, сговорившись, прислали поздравительные смс-сообщения исключительно с пожеланием детей.

Одна из информанток отмечает, что по причине того, что у нее нет детей, присутствуют определенные неудобства и случаются неприятные ситуации в общении с родственниками. Другая опрашиваемая отметила, что отсутствие детей смущает потенциальных работодателей: «Приходишь на собеседование — сразу первый вопрос: «Дети есть?» «Детей нет». И все. Глазки так потухают, потухают...». Поэтому когда в подобном разговоре речь заходит о (возможных) детях, эта женщина говорит, что детей иметь не может.

Одна из информанток отметила, что в незначительной степени подвергается неприятным разговорам об отсутствии детей со стороны родных и знакомых. Однако это отнюдь не было обусловлено уважением людей к ее выбору самостоятельно распоряжаться своей жизнью и возможностью репродукции,

а объяснялось тем, что она долгое время жила в одной квартире с матерью, у которой было психическое заболевание. Тот факт, что ее мать болела и, по сути, была социально опасной, исключал со стороны родственников давление на тему мужа и детей: *«Как это опять же не цинично звучит, но именно благодаря этому мне было очень спокойно, у меня не было прессинга, некому было прессинговать».*

Результаты опроса свидетельствуют, что конфликты по поводу репродуктивного выбора затрагивают не только женщин, но и мужчин. Один информант сообщил, что в его жизни имел место конфликт с женой, в результате которого паре пришлось расстаться, так как жена хотела детей.

Важными факторами, непосредственно влияющими на наличие осуждения по поводу выбора не иметь детей и его объемы, являются пол и возраст чайлдфри. Исследование показало, что женщины подвергаются гораздо большему давлению со стороны общества за такой выбор, чем мужчины, так как именно на них негласно возложена ответственность «хотеть детей» и собственно воспроизводство. Что же касается возраста, то существует мнение, которое активно «укореняют» в сознании врачи и чиновники от медицины, о том, что первого ребенка нужно родить до 25 лет, так как этот возраст считается оптимальным, а более поздние роды якобы сопряжены с возможностью возникновения осложнений. Соответственно, когда «роковой рубеж» 25 лет оказывается позади, женщине начинают все настойчивее напоминать о том, что с выполнением своей «гражданской обязанности» не нужно затягивать. Для мужчин же возрастной фактор также актуален, с той лишь разницей, что возрастной порог, как правило, выше. К тому же, на мужчин в принципе оказывается меньшее давление, так как они не вовлечены непосредственно в процесс вынашивания и рождения ребенка.

Добровольная бездетность: между приватным и публичным

Весьма интересен тот факт, что все неудобства чайлдфри, связанные с репродуктивным выбором, сконцентрированы в приватной сфере. Если вопрос отказа иметь детей и затрагивается, то только на уровне родственников, друзей, знакомых, которые интересуются таким нежелательным выбором и пытаются на него повлиять, но не на уровне общества или государства в целом.

Все информанты свою позицию не иметь детей считают исключительно личным выбором, который не должен интересовать других. Как отмечают информанты, тайны из своего выбора никто не делает, но и разговоры на эту тему такие люди сами не инициируют.

Как отмечает одна информантка, *«на самом деле люди знают о моих взглядах»*, но *«это мое личное дело, и я не собираюсь ни перед кем отчитываться».*

Потому что чайлдфри — это не убийцы, не преступники, это нормально». Однако «если <...> человек абсолютно зашорен, если он понимает только общепринятые фразы, так называемую норму, т. е. «женщина должна родить», то информантка предпочитает не обсуждать с такими людьми данную тему.

Другая информантка также предпочитает избегать разговоров о своем выборе не иметь детей и считает эту тему личной: «Кому какое дело, почему у меня нет детей? Это мое личное дело. Это моя частная, личная жизнь». Если же все-таки возникает необходимость говорить на тему, касающуюся отсутствия у нее детей, с людьми, которые, не разделяют ее позицию, то девушка старается максимально «сгладить острые углы»: «У меня нет необходимости каждому встречному доказывать свою точку зрения. Я покиваю, посоглашаюсь... «Детки есть?» — «Нет, деток нет.» — «Ай-ай-ай, как нет? Почему?» — «Ну вот так получилось.» — «Ай-ай-ай, что шо ж ты такая, будзе поздно. Ну ты ж гляdzi.» — «Ну буду глядзець.» — «Ну до свидания!» — «Ну и вам не хворать». Разошлись — и замечательно».

Еще одна девушка-чайлдфри, в отличие от других, не говорит о том, что выбор иметь или не иметь детей — исключительно ее личное дело. Она лишь отмечает, что «эту конкретно тему обсуждать сложно, потому что <...> я когда на эту тему говорю, я не повествую, я ОПРАВДЫВАЮСЬ, — типа, да я такая, простите мне мой эгоизм, и не нравится — не слушайте...».

Для одного из молодых людей выбор не иметь детей является личным потому, что друзья его мнения по этому вопросу не разделяют. Другой молодой человек отметил, что под личным он понимает проблемы, которые не принято афишировать.

На основании интервью с чайлдфри можно сделать вывод о том, что выбор становится личным, когда большинство его не разделяет. Предполагаем, это связано с тем, что чайлдфри сами считают свой выбор чем-то неважным, незначительным, тем самым отказывая себе же в праве на его признание.

Необходимо отметить, что все информанты считают, что личным признается выбор, который не разделяют другие, и потому чайлдфри стремятся не допустить неприятных разговоров. В случае же возникновения таких ситуаций модели поведения чайлдфри различны и являются весьма типичными. Наиболее часто встречающейся практикой является уход от разговора, нивелирование вопросов, значительно реже — ответ на вопрос или аргументация своей позиции. Такую тактику сами чайлдфри объясняют нежеланием «подставляться», а также нежеланием того, чтобы личный выбор переходил в категорию публичного, так как в публичном пространстве их позиция наверняка приобретет политический оттенок, чего они не хотят, так как находятся «вне политики по определению». Еще одно мнение состоит в том, что публичное

озвучивание своей позиции, которая противоречит позиции большинства, невозможно из-за существующего менталитета, так как *«это все равно, что в Саудовской Аравии проводить «парады любви».*

* * *

На основании результатов анализа восьми интервью с чайлдфри были сделаны следующие выводы.

Чайлдфри подвергаются осуждению и давлению со стороны общества. Особенно это актуально для женщин-чайлдфри старше 25 лет. Мужчины же подвергаются давлению в значительно меньшей степени. Это связано с тем, что социальные ожидания вменяют активную репродуктивную позицию именно женщинам.

Как показывает анализ проведенных интервью с представителями чайлдфри, эти люди считают себя вытесненными в частную сферу. Дискурсивная стратегия чайлдфри состоит в том, что такие люди ждут изменений от общества и государства, которые позволят им ощущать себя более комфортно, и мотивируют они свои ожидания отсутствием возможностей реструктуризации социума со своей стороны. Хотя на самом деле возможности для перепределения положения чайлдфри есть не только на макроуровнях власти — у государства и его институтов, но и на микроуровнях, т. е. у рядовых членов общества.

ХТО ЗАХИСТИТЬ МЕНШИНИ? ФЕМІНІЗМ ТА ЛГБТ-ТЕМАТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОТЕСТНІЙ ПРАКТИЦІ

Як країна-учасниця Організації Об'єднаних Націй 9 років тому Україна зобов'язалася до 2015 року досягти проголошених «Цілей тисячоліття», одним із пунктів яких є досягнення рівності жінок та чоловіків¹. Серед критеріїв рівності — показник представленості жінок на виборних посадах. Під час цьогорічних парламентських виборів питання гендерної збалансованості

майбутнього скликання Верховної Ради України знову стало актуальним, але навряд чи результат когось потішив: зростання показника на 2% свідчить скоріше про випадкове зрушення, ніж про тенденцію. Відповідно до погодженої програми кількість жінок у парламенті повинна була збільшуватися поступово: у 2007 році — 13%; у 2011–20%; у 2015–30%. Очевидно, що Україна навіть не наближається до таких показників. Щоправда, показник представленості жінок у парламенті 10% виглядає дуже непереконливо як для країни, де 54% громадян — жінки.

Зрозуміло, що проблема гендерної сегрегації української політики не вирішиться сама собою за рахунок випадкових чинників. Дивно сподіватися на результат, вищий за 10%, за відсутності супутніх заходів, регульованих державою, як-от заохочення жінок до політичної участі, полегшення тягара домашньої праці через її рівний розподіл між партнерами тощо. Не варто стверджувати, що держава ніяк не впливає на регуляцію цих сфер. Скоріше, цілеспрямованих кроків годі й чекати, але бумерангом інших реформ у державній політиці зачіпається й без того хитке становище меншин, зокрема жінок та ЛГБТ-спільноти. Так, прийнятий у першому читанні законопроект «Про захист права дітей на безпечний інформаційний

¹ Швець І. Чи мають шанс жінки-кандидатки потрапити у Парламент? // Громадська мережа «ОПОРА» (Львівське представництво) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://opora.lviv.ua/?p=2302>.

простір», широкому загалові відомий під кодовою назвою «Проти пропаганди гомосексуалізму», має на меті остаточно запровадити цензуру й обмежити свободу слова, а пенсійна реформа, спрямована на вирішення демографічних протиріч, підвищує пенсійний вік для жінок, намагаючись тим самим витиснути з працівниць останні соки. І при цьому жодного слова про можливість оплати домашньої праці та хоча б часткового її зарахування до трудового стажу. Попри те, що держава відкрито не оголошувала війну меншинам, важко не помітити неоліберального наступу на їхні соціально-економічні права.

Основною причиною посилення дискримінаційних практик упродовж останніх двох років з упевненістю можна вважати занепад економічного й соціального життя громадян та громадянок. Економічна криза з 2008 року протікає із разючою сталістю, провокуючи суспільне невдоволення, яке обхідними потоками виливається в агресивність по відношенню до всіх несхожих. Замість того щоб направляти агресію в бік можновладців — винуватців соціального краху, суспільство виміщає невдоволення на тих членах суспільства, насилля проти яких легітимовано існуючим патріархатним порядком. З іншого боку, економічна скрута створює своєрідне «зачароване коло», адже криза негативно позначається і на становищі державного бюджету, а влада, закономірно, намагається компенсувати втрачені кошти за рахунок населення. Цим пояснюються і давніші спроби Міністра соціальної політики скоротити виплати самотнім матерям², і минулорічне підвищення пенсійного віку, зокрема для жінок.

Описуючи дискримінацію як тяглий, укорінений у життя процес, як суспільну хворобу, можна виокремити дві фази її перебігу — хронічну та гостру. Суспільство вцент пронизане повсякденною гетеронормативністю, на підмурках якої будуються загальноприйняті соціальні норми й очікування щодо кожного з індивідів. У той час як тема гомосексуальності витісняється у простір непристойного, від жінки за умовчанням очікується грати приписану їй гендерну роль — бути турботливою матір'ю та господинею. Із повсякденними виявами дискримінації та гомофобії боротися можна хіба що на індивідуальному рівні. Для більшості ж сексистські жарти, приміром, — це настільки звично та природно, що не варто навіть звертати на них увагу. Ці — звичні, повсякденні, хронічні — симптоми обеззброюють своєю банальністю, тому й не можуть мобілізувати на гучні емансипативні вимоги.

² Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з упровадження методів непрямой оцінки доходів громадян для призначення соціальної допомоги» від 14.12.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2011-%D0%BF>.

Але викликають занепокоєння обставини, за яких гострі «напади» хвороби не турбують самих хворих, а подекуди навіть культивуються окремими групами населення. Протистояння навколо питань ЛГБТ та прав жінок суттєво загострилися впродовж останніх двох років, про що свідчить статистика вуличних виступів. Згідно з даними Центру дослідження суспільства³, у 2010 році теми абортів, прав жінок та ЛГБТ піднімалися 6 разів (0,26%), у 2011–39 (1,71%), а за 10 місяців поточного року — 87 разів (2,86%). Масштаби дискримінації та гомофобії не співмірні з такою слабкою представленістю цих тем у протестному просторі. І хоча останнім часом кількість «гострих» приводів до виникнення протестів зростала, адекватної відповіді на рівні вуличної політики влада так і не отримала.

Навряд чи можна стверджувати, що стан жіноцтва та ЛГБТ-спільнот не викликає у суспільства занепокоєння. Викликає, адже рідко який блог, присвячений цим темам, не стає топовим за кількістю коментарів. Скоріше, ці проблеми не спонукають до дії, тому гендерна революція видається примарною.

На прикладі кількох десятків щорічних акцій складно прослідкувати тенденції, але ледь помітні коливання все ж помітні. Якщо поділити усі протестні акції трьох останніх років (щодо тем абортів, прав жінок та ЛГБТ) за ідеологічним спрямуванням, вималюються два табори протестувальників, умовно назвемо їх консерватори та ліберали. Перші представлені різними групами, серед яких релігійні інституції, праві радикали, громадські організації та партія ВО «Свобода». Вони діють у публічному просторі, засуджуючи ЛГБТ та закликаючи обмежити репродуктивні права жінок, всіляко апелюючи до норм моралі й так званих «традиційних цінностей». Представники та представниці табору опонентів, навпаки, наполягають на необхідності перегляду наявного гендерного порядку та неприпустимості державного втручання в особисте життя громадян та громадянок. Дані табл. 1 свідчать про те, що консервативні висловлювання на третину частіше звучать під час протестних акцій, ніж заклики до емансипативного перетворення суспільства.

³ Центр дослідження суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cedos.org.ua/>.

Таблиця 1

Протестні акції щодо прав ЛГБТ, жінок та питання абортів за ідеологічним поділом⁴

	2010		2011		2012	
Консервативні протести	50%	3	36%	14	61%	53
Ліберальні протести	50%	3	64%	25	39%	34
Частка від усіх протестів	0,26%	6	1,71%	39	2,86%	87
Усі протести	2305		2277		3047	

У більш ніж двох третинах випадків акції консерваторів стосувалися прав ЛГБТ, рідше увага приділялася питанню абортів, а частка протестів щодо жіночих прав взагалі була незначною (див. табл. 2). Цікавість цієї групи до прав ЛГБТ частково зумовлена символічною легітимацією цих тем серед політиків. Як тільки влада заговорила про мораль та суспільні цінності, консерватори одразу стали використовувати відповідні гасла у вуличній політиці.

Таблиця 2

Протестні виступи ідеологічних груп за темами

Консервативні протести	Аборти		Права жінок		ЛГБТ	
2011	29%	4	0%	0	71%	10
2012	13%	7	11%	6	76%	40

Ліберальні протести	Аборти		Права жінок		ЛГБТ	
2011	0%	0	84%	21	16%	4
2012	6%	2	68%	23	26%	9

Протести ліберальних груп у більшості випадків стосувалися прав жінок, увага ж до питань ЛГБТ лише останніми роками почала здобувати популярність. Якщо розглянути ліберальні протести детальніше, виявиться, що зацікавленість правами жінок зумовлена бурхливою діяльністю руху FEMEN, які у 2011 році ініціювали 64% протестів, а у 2012–53%. Хоча, як видно з табл. 3, соціальний склад ліберального табору загалом стабільний.

⁴ Зважаючи на те, що у цьому тексті йдеться про обмежену кількість випадків, вважаємо за необхідне подавати тут і надалі абсолютні значення поруч із відсотковими.

Таблиця 3

Учасники протестів в ідеологічних таборах опонентів⁵

	Учасники	Консервативні протести		Ліберальні протести	
2011					
1	Неурядові громадські організації	57%	8	72%	18
2	Неформальні ініціативні групи	7%	1	4%	1
3	Праві актори	29%	4		
4	Релігійні інституції	21%	3		
5	FEMEN			4%	16
Усього			14		25
2012					
1	Неурядові громадські організації	45%	24	76%	26
2	Неформальні ініціативні групи	9%	5	12%	4
3	Праві актори	25%	13		
4	Релігійні інституції	28%	15		
5	Партії	15%	8		
6	FEMEN			53%	18
Усього			53		34

Чого не скажеш про консервативні групи. Поруч із тим, що цього року збільшилася частка релігійних груп, праворадикальна і тепер вже парламентська партія ВО «Свобода» на низовому рівні долучилася до війни проти гомосексуалів. Пристрасті розгортаються й навколо методів боротьби. Якщо минулого року насильницька тактика протесту не використовувалася взагалі, цього року рівень насилля у вуличній політиці перевершив усі очікування. Загалом частка протестів із використанням насильницьких дій становить 3–4%. Натомість під час акцій щодо гендерних тем ці тактики застосовувалися у 13–15% випадків. Як свідчать дані табл. 4, методи фізичного впливу на опонентів використовуються представниками та представницями обох ідеологічних груп.

⁵ Згідно з методологією кодування в одній акції можуть брати участь кілька груп, наприклад релігійна та праворадикальна НГО, й обидві характеристики мають бути закодовані. Тому сумарна частка усіх учасників може перевищувати 100%.

Тактика протестувальників

Тактика	Консервативні протести		Ліберальні протести	
2011				
Конвенційна	86%	12	96%	24
Конфронтаційна	14%	2	4%	1
Насильницька	0%	0	0%	0
	14		25	
2012				
Конвенційна	79%	42	76%	26
Конфронтаційна	8%	4	9%	3
Насильницька	13%	7	15%	5
	53		34	

Попри близькі за значенням показники, зміст насильницьких дій по-різному визначається різними учасниками протестів. Так, якщо 15% насильницьких дій у ліберальному таборі відображують символічні акції FEMEN (захоплення кубка УЄФА, знищення хреста, «напад» на Патріарха Кирила), то насилля консервативних протестувальників спрямоване на цілком реальних людей. Побиття організаторів гей-прайду, зрив фотовиставки, присвяченої життю квір-сімей, фізичне перешкоджання показу кінофільму про захист прав меншин — цілями усіх цих акцій були конкретні об'єкти. Варто зазначити, що підйом правих груп є наслідком неофіційного схвалення відповідних дій із боку держави. Своєрідна владна манера виключно негативно висловлюватися на адресу меншин стимулює і без того сильне бажання виплеснути агресію на Іншого. Що вже говорити про пряму відмову міліції охороняти гей-прайд⁶. Саме толерування агресії щодо ЛГБТ-спільнот і провокує її подальше виникнення, а після приходу ВО «Свобода» до Верховної Ради тенденції до виникнення вуличного насилля лише посиляться.

Що стосується акцій FEMEN, то їхні дії спрямовані виключно на медіа-ефект та здобуття популярності серед західної публіки. За даними моніторингу Центру дослідження суспільства, жінки з ініціативи FEMEN провели в Україні за 2010–2012 роки 93 акції протесту (зауважимо, що менше половини цих акцій стосувалися гендерної тематики), і приблизно таку саму кількість акцій

⁶ Amnesty International: Міліція відмовилася захищати учасників гей-параду в Києві, 21.05.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://newsme.com.ua/ua/society/1302260/>.

вдалося організувати за кордоном⁷. Повідомлення про акції дівчат широко висвітлюються у ЗМІ, адже журналісти розраховують на появу яскравої картинки, і для цього зовсім не обов'язково вражати читачів масовістю протестів. Аби досягти популярності FEMEN обмежилися кількома найактивнішими учасницями та майстерністю позування в медіа. Діяльність FEMEN, попри їх декларативну зацікавленість тематикою жіночих прав, не спрямована на реальну роботу із жіноцтвом. У складі руху, крім молодих дівчат, присутні також і літні активістки. Свою мотивацію до участі в діяльності руху вони пояснюють тим, що лишився тільки один спосіб примусити владу дослухатися до їхніх вимог у царині бюджетної політики⁸. Одна з літніх активісток, приміром, говорила про проблему урізання пільг деяким категоріям населення і додала, що вимоги, озвучені у стандартний спосіб, не досягають цілей. Щоправда, судячи з досвіду інших топлес-акцій групи FEMEN, сказати, що їхні гасла щось змінюють, не доводиться. Нагадаємо, метою учасниць є спровокувати суспільну дискусію навколо утисків прав жінок, секс-туризму та проблем проституції. Скільки б топлес-акцій не проводили FEMENістки — конструктивну дискусію спровокувати все ж не вдається.

Складається враження, ніби питання гендерної рівності становлять таку собі розмінну монету для учасників/ць різних політичних груп. І в цю війну досі не включилися пересічні громадяни, хоча приводів для перехоплення ініціативи було вдосталь, починаючи з підвищення пенсійного віку для жінок і закінчуючи спробами криміналізувати аборти. Навіть там, де загальна мобілізація мала місце, питання утисків прав меншин лишалося непроговореним. Так, наприклад, згвалтування Оксани Макар спровокувало акції протесту у п'яти українських містах, але на жодній з них не піднімалося питання сексуальної безпеки жінки. Протестувальники/ці зауважували тільки неприпустимість бездіяльності міліції та небажання розслідувати цю резонансну справу.

Громадські ініціативи, що справді мають стосунок до низової соціальної політики, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Наприклад, у 2011 році, коли за ініціативою Міністра соціальної політики було здійснено спробу запровадити експеримент із непрямої оцінки доходів громадян, десятки самотніх матерів вийшли на вулиці, адже експеримент цей загрожував суттєвим урізанням державних коштів, що виділяються на догляд за дитиною. Помітно вирізняються на фоні загального затишшя марші пересічних громадян

⁷ Шмараєва О. Репортаж Доща. Телеканал «Дощ», випуск «Как прокормиться грудью» від 13.09.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=18-GBntpbjo>.

⁸ Випуск «Кто такие FEMEN?» ток-шоу «Україна говорить» // Телеканал «Україна», частина 1 від 10.09.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://govoryt-ukraina.tv/stories/discuss/242/>.

у протестах, присвячених гендерним темам, і поодинокі протести жінок із вимогами надати їм можливість заходити до магазину з дитячими візочками⁹. Пасивність звичайних українців та українок у протестах на цю тематику зумовлена кількома факторами. Примітно, що самотні матері, хоч і борються з дискримінацією жінок, все ж феміністками себе не називають. І зрозуміло чому, адже на для широкого загалу ніша фемінізму вже зайнята дівчатами з FEMEN. Зайнята та дискредитована. Не в останню чергу завдяки радикальному ексгібіціонізму активісток до фемінізму виробилося радше негативне ставлення, ніж нейтральне. Тому навіть емансипативно налаштовані жінки почасти уникають ідентифікації з фемінізмом.

Дискредитація терміну погіршується відсутністю організацій, які могли б згуртувати жінок. Судячи з досвіду успішних загальноукраїнських кампаній, поступок від влади досягали ті групи, які мали схильність до сильної колективної ідентичності та становили міцну організаційну структуру. Ані жінки, ані ЛГБТ-спільноти не мають ні того, ні іншого. Формування жіночої колективної ідентичності вимагає докорінного переосмислення власної гендерної ролі, а це настільки базисна та вкорінена річ, що важко навіть уявити обставини, які б спонукали до цього цілі групи жіноцтва. У той час як студенти, робітники, активісти мають змогу усвідомити свій інтерес безпосередньо під час діяльності, жінки майже не опиняються у тих структурах, які б допомогли їм зрозуміти своє становище та інтереси. Попри те що жінки завжди залишаються жінками, рідко коли вони розуміють, про що насправді йдеться.

Усередині ЛГБТ-спільноти колективна ідентичність сильна, але в очах суспільства належність до цієї групи зовсім не схвалюється. Теми гомосексуалізму табууються, і в такій ситуації важко заохочувати до гуртування атомізованих членів спільноти. Тому формування колективної ідентичності за тих умов, що склалися, можливе не на основі сексуальної орієнтації, а на підмурках якихось більш загальних ідей. У контексті останніх подій таким плацдармом може стати солідарність із правозахисниками та журналістами перед загрозою згорання свободи слова та введення цензури в Україні під виглядом гомофобних ініціатив.

Формування колективної ідентичності жінок має відбуватися через діяльність мережі громадських організацій, які б ставили на порядок денний феміністок цілком ліберальні вимоги на кшталт подолання розриву між заробітною платою жінок та чоловіків. З іншого боку, важливо також виокремити жіночий

⁹ Мама Макіївки оголосила війну бізнесменам — порушникам материнських прав [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2012/04/mamu-makijivky-oholosyly-vijnu-biznesmenam-porushnykam-materynskyh-prav/>.

голос серед тих протестних ініціатив, що виникають у відповідь на антисоціальної кроки уряду. Скажімо, проект Трудового кодексу кількома своїми положеннями може суттєво обмежити можливість жінок підніматися кар'єрними сходами, а молоді мами ризикують у повній мірі відчутти всі «радоці» прекаритету¹⁰. Про наступ на права жінок у рамках неоліберального урядового курсу важливо говорити з особливим виокремленням та змістовним акцентом. При цьому співпраця зі ЗМІ видається чи не найважливішим елементом у цій схемі. Але серйозні бесіди про фемінізм занадто складні для медій, які полюють на «гарячі факти». Засуджуючи зміст акцій групи FEMEN, слід відзначити виграшність їх формату. Таким чином, художній акціонізм феміністичних груп може винайти ефективну мову спілкування активісток зі ЗМІ. Попри яскравість і результативність діяльності на символічному рівні, варто пам'ятати, що мистецькі акції не в змозі замінити реальну роботу з жінками.

Від того, наскільки ефективно будуть застосовані пропоновані стратегії спротиву, залежить поява майбутнього колективного суб'єкту, що здатен сам відстояти свої права. Під час прийняття закону про так звану пропаганду гомосексуалізму неурядові громадські ЛГБТ-організації, розуміючи неможливість мобілізації гомофобної більшості на боротьбу за права людини, звернулися по допомогу до міжнародних організацій. За умов, коли міжнародна ізоляція щодо України набуває загрозливих масштабів, навіть цей механізм виглядає сумнівним. Тож спасіння потопаючих тепер вже точно залежить від самих потопаючих.

¹⁰ Дудін В. Небезпеки Трудового Кодексу. АСТ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://avtonomia.net/?page_id=344.

Гендерний інформаційно-аналітичний центр
“КРОНА”

«ГЕНДЕРНІ РЕВОЛЮЦІЇ»

**Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції
16 листопада 2012 року,
Харків, Україна**

Літературна редакторка — Тетяна Лисиченко

вул. Артема, 4, 61002 Харків, Україна
тел./факс: +38 0 (57) 714-35-94
Тел.: +38 0 (57) 764-25-76
E-mail: press.krona@gmail.com